

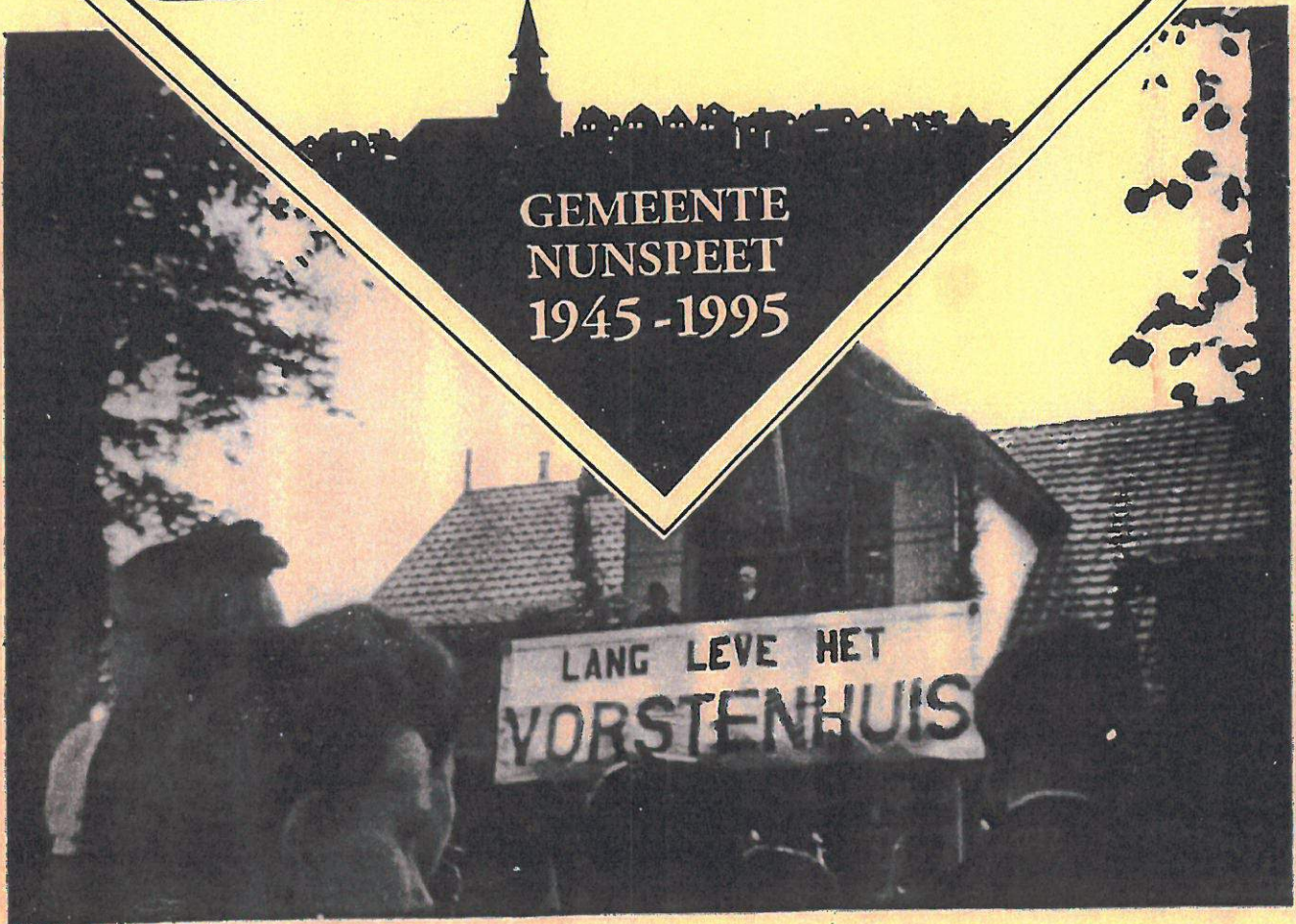
NUNSPEET • ELSPEET

VIERHOUTEN • HULSHORST

50 JAAR BEVRIJDING

GEMEENTE
NUNSPEET
1945 - 1995

Colofon

Lesbrief voor het onderwijs (11-14 jaar)

Uitgave ter gelegenheid van de
herdenking van de vijftigjarige bevrijding van
Nunspeet, Elspeet, Hulshorst en Vierhouten.

Copyright: Gemeentehuis Nunspeet, bureau voorlichting, maart 1995.

Met dank aan wethouder D. Baas, Nunspeet (informatie), mw. C. Barnhoorn-
Hoksberg, Strijen (foto's) en J. Hendriks, Vierhouten (informatie).

1. 19 april 1945: de bevrijding van Nunspeet

I am indeed happy to be here - and
to see so many happy people in Holland.
I hope to come again with my family.

Nunspeet, 19 April 1945

I am indeed happy to be here and to see so many happy people in Holland. I hope to come again with my family.

Lt. Col. J.M. McAvity
60 Alexandra BLVD
Toronto, Ontario
CANADA

(Ik vind het inderdaad fijn om hier te zijn en zoveel blije mensen in Holland te zien. Ik hoop met mijn familie eens terug te komen.)

Op donderdag 19 april 1945 bevrijdden de Canadezen Nunspeet. De commandant van het LSH-tankregiment dat als eerste het dorp binnenreed, luitenant-kolonel J.M. McAvity, kwam naar het gemeentehuis aan de Laan. Burgemeester H.M. Martens was diezelfde morgen van zijn onderduikadres teruggekeerd. Hij vroeg aan McAvity of hij een groet op papier wilde schrijven. De groet is er nog. Hij staat hierboven afgedrukt. Op de weg van Harderwijk naar Nunspeet was McAvity veel vrolijke mensen tegengekomen. Nu stonden ze te juichen voor het gemeentehuis. Iedereen was blij. De mensen lachten en zongen en voelden zich weer helemaal vrij. Overal wapperden vlaggen. De burgemeester hield een toespraak. De harmonie speelde. Het leek wel een stralende Koninginnedag, vertelde een jongen die er bij was. Ook brigadier W.S. Ziegler uit Edmonton in Canada, van de eerste Canadese infanteriedivisie, bezocht Nunspeet op 19 april. Ook hem was het opgevallen dat de mensen zo vrolijk waren. Hij schreef:

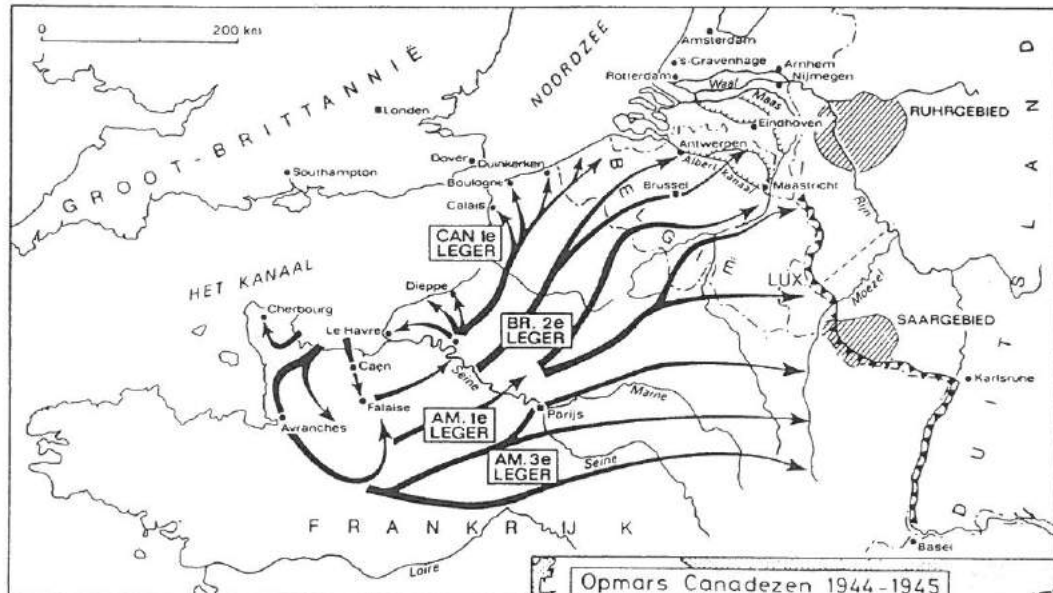
It is indeed a pleasure to see so many very happy people in your pleasant town, so recently liberated. It is indeed an honour to be a member of the liberating force.

(Het is werkelijk een genot om zo veel ontzettend gelukkige mensen in uw mooie, zojuist bevrijde dorp te ontmoeten. Het is echt een eer om lid te zijn van het leger dat de bevrijding brengt.)

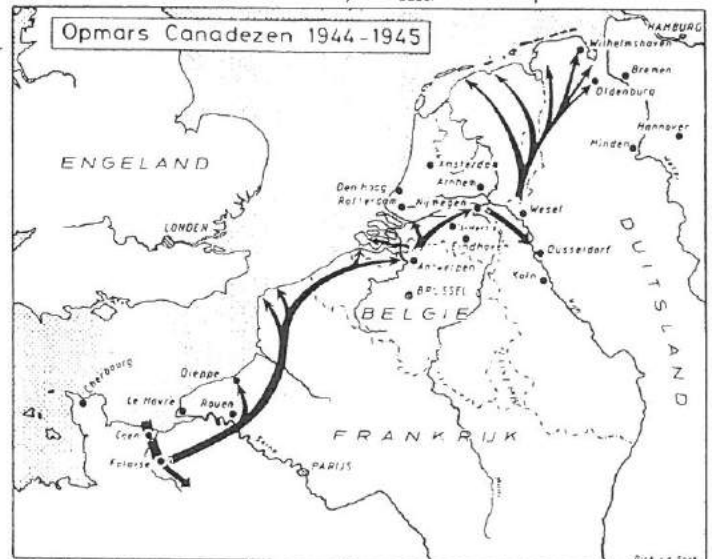

*Het LSH-regiment
op weg naar Nunspeet*

De twee genoemde Canadese commandanten maakten deel uit van het geallieerde leger dat al bijna een jaar lang, vanaf 6 juni 1944, had gewerkt aan de bevrijding van West-Europa. Op die dag, D-day, waren grote Amerikaanse, Britse en Canadese legers vanuit Engeland geland op de stranden in Noord-Frankrijk. De eerste acht weken na 6 juni boden de Duitsers hevige tegenstand. Duizenden jonge soldaten vonden de dood. Maar daarna stortte het Duitse leger in elkaar en konden de geallieerden vrij gemakkelijk in noordelijke richting oprukken. Hun tanks legden in zes dagen tijd meer dan 400 kilometer af. Parijs werd bevrijd op 25 augustus. Brussel viel op 3 september. Op 5 september 1944 stonden de geallieerde troepen aan de Nederlandse grens. Veel mensen dachten dat het einde van de oorlog nu wel snel zou komen. Maar dat was een vergissing. Op de hierbij afgedrukte kaartjes kun je zien langs welke routes de bevrijders naar het noorden kwamen. De Canadese, de Britse en de Amerikaanse legers rukten naast elkaar op. De Canadezen bevrijdden vooral de westkant van Europa.

Het wapen van de LSH-tankeenheid

2. Hoe was het allemaal zover gekomen?

Op 31 januari 1933 was Adolf Hitler minister-president in Duitsland geworden. Hijzelf en zijn partij hielden er enge ideeën op na. Hitler had die ideeën opgeschreven in een boek: Mein Kampf (Mijn Kamp). Volgens Hitler was er onderscheid tussen de mensen. Er waren, zoals in de hele natuur om ons heen, goede en slechte rassen. Als je goed op de planten en de dieren lette, zag je dat de goede soorten de strijd om het bestaan overleefden en de slechte rassen vaak uitstierven. Zo zou het ook onder de mensen moeten gaan. Goede rassen behoorden de ruimte te krijgen. Slechte rassen moesten sterven. Wanneer dat niet vanzelf gebeurde, mocht de mensheid de natuur daarbij best een handje helpen. Hitler zag dat helpen als een opdracht. Hij beweerde dat het zijn taak was om dit werk uit te voeren.

Adolf Hitler

Hitlers ideeën:

- De Duitsers behoorden tot het beste ras van de wereld. Het goede ras was blank, had blond haar en blauwe ogen. De Duitsers zouden in het hart van Europa een groot rijk moeten hebben. Een staat die wel duizend jaar kon voortbestaan.
- Dat enorme rijk wilde Hitler vooral opbouwen ten koste van Polen en Rusland. Dat betekende natuurlijk dat hij aan deze landen de oorlog moest verklaren. Hitler vond dat geen probleem. De Russen en Polen waren, in zijn ogen, van een minder soort. Ze konden daarom zonder bezwaar worden uitgeroeid. Om zijn plannen te kunnen uitvoeren, begon Hitler aan de opbouw van een sterk leger.
- Joden hoorden in het nieuwe Duitse rijk niet thuis. Ze kwamen uit een ander werelddeel. Ze waren volksvreemd, zoals Hitler dat zei. De Joden waren, volgens hem, van het allerlaagste ras en moesten daarom uit heel Europa worden verdreven. Ze konden ook worden omgebracht.

Achteraf weten we dat Hitlers ideeën voor heel veel narigheid hebben gezorgd. Er kwam een wereldoorlog met 53.000.000 doden. Daarvan waren er 6.000.000 van Joodse afkomst. In Nederland stierven meer dan 300.000 mensen. Daarbij waren 105.000 Joden. Van onze dorpsgenoten kwamen meer dan vijftig mensen om. Daarbij waren zeker dertien Joden. Ook veel mensen uit andere plaatsen stierven in onze gemeente. Bijvoorbeeld als ze werden beschoten door Duitse of Engelse vliegtuigen.

In 1933 beseften de mensen nog niet wat er komen ging. Het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* (tegenwoordig heet die krant: *Nunspeet Vooruit*) vertelde op 4 februari 1933 dat Duitsland een nieuwe minister-president had gekregen: Adolf Hitler. Verder niets. Er was nog geen angst voor oorlog.

Uitg.: Spek en Bokhorst, v.h. Van Rosmalen, Laan, Nunspeet.

NUNSPEETS NIEUWS-EN ADVERTENTIEBLAD

Kijkjes over de Grenzen.

Adolf Hitler Rijkskanselier.

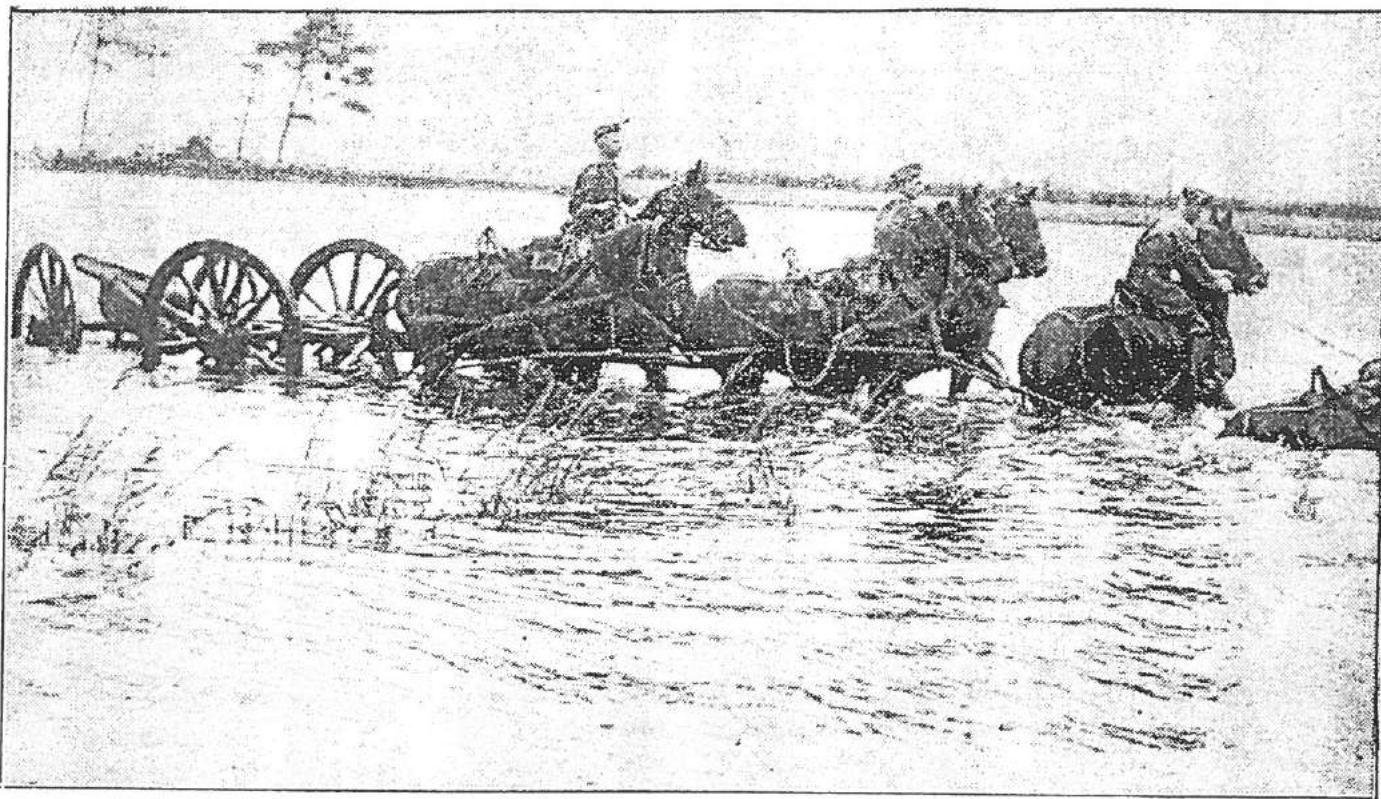
Maandagmorgen hebben Von Papen en Hitler een bezoek gebracht aan Rijkspresident Von Hindenburg. Ook Hugenberg nam aan de conferentie, die ten doel had een compromis tusschen de eischen der groepen van het Harzburger front te vinden, deel.

Daarna is Adolf Hitler tot rijkskanselier benoemd.

De berichten in de krant bleven de mensen op het verkeerde been zetten. Op 20 februari 1937 konden de Nunspeeters in hun eigen blad lezen dat Duitsland had gezegd dat Nederland niet bang behoefde te zijn. Later bleek dat Hitler andere plannen had. Op 1 september 1939 viel hij Polen binnen. Nederland mobiliseerde. Dat betekent dat alle reservesoldaten moesten opkomen om de grenzen te bewaken. In de winter van 1939-1940 maakten ze het Nederlandse verdedigingsstelsel in orde. Ze bewaakten de vliegvelden. Het lage land op de grens van Holland en Utrecht werd onder water gezet. Die Hollandse Waterlinie moest de Duitsers, wanneer ze toch zouden komen, tegenhouden. Dat zou wel lukken, dacht men. De leiding van het Nederlandse leger hield er te weinig rekening mee, dat de Duitsers veel moderne vliegtuigen en goed getrainde parachutisten hadden.

In het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* van 9 december 1939 stond de volgende foto. Het onderschrift was waarschijnlijk bedoeld om de mensen wat gerust te stellen. Wanneer de Duitsers het in hun hoofd zouden halen om Nederland aan te vallen, zouden hun paarden en kanonnen vast komen te zitten in een Hollandse sloot. De boodschap was duidelijk: Tegen het Nederlandse water kon geen enkele vijand op.

De kracht van het inundatiegebied in Nederland werd deze dagen weer bewezen tijdens oefeningen van het veld geschut. Bij de eerste de beste sloot ondervinden de bespanningen van een „vijandelijke“ batterij artillerie reeds onoverkomelijke hinder van modder en water

Een paar weken later, op 30 maart 1940, stond het volgende aardige berichtje in het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad*:

Prins Bernhard in geïnundeerd gebied.

Bij een bezoek dat Prins Bernhard deze dagen namens H.M. de Koningin aan een geïnundeerd gebied gebracht heeft, zoo meldt het *Vad.*, is Z.K.H. op koude en natte obstakels gestuit. En toch was het resultaat er van, dat er dien avond twee gelukkige militairen waren.

In twee auto's reden Prins Bernhard met zijn adjudant en generaal-majoor Van der Bent door het onder water staande gebied, over een dijk, die eveneens onder de oppervlakte verdwenen was. De uitlaat van den voorsten wagen, van generaal v. d. Bent kwam op een gegeven oogenblik onder water. Om den wagen weer aan den gang te brengen, probeerde de chauffeur van Prins Bernhard, de voor hen staande auto op te duwen, doch het eenige resultaat was, dat de bumpers in elkaar grepen en nu beide auto's voor- noch achteruit konden.

De Prins, generaal-majoor v. d. Bent en luitenant-kolonel Phaff stapten uit en wandelden dwars door het water naar de te beziene werken.

Terwijl het hooge gezelschap de verdedigingswerken in oogenschouw nam, probeerden de chauffeurs en de ordonnans van den generaal, eer korporaal van den motordienst, de auto's los te werken en weer op gang te krijgen. Het gelukte en Prins Bernhard was vol lof en op een aardige wijze beloofde hij de militairen, toen de wagens weer aan het Paleis Soestdijk teruggekomen waren. De Prins kwam met Prinses Beatrix voor het raam en de jongens konden het Prinsesje beter zien dan ooit. Even later kwam ook Prinses Juliana even kijken. Maar voor den ordonnans van den generaal was de zaak hiermee nog niet uit. Het was den Prins ter oore gekomen, dat het polshorloge van den korporaal bij het „reddingswerk“ verdronken was. Den volgenden avond kwam Prins Bernhard hem persoonlijk een nieuw klokje brengen.

Prins Bernhard

Vragen:

1. Hoe lang zou het na dit krantebericht nog duren voordat de Duitsers Nederland binnenvielen?
2. Lees het kranteberichtje over het bezoek van Prins Bernhard aan de Hollandse Waterlinie eens goed. Denk je dat de mensen wel of niet voldoende in de gaten hadden dat de Duitse aanval al zo dichtbij was? Zeg ook waarom je dat denkt.

Van december 1939 tot februari 1940 stond een paar maal de volgende advertentie in het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad*:

ADOLF HITLER
Mijn Kamp
Nederlandsche vertaling.
Voorhanden in Boekhandel
SPEK & BOKHORST, Nunspeet.

Vragen:

3. Wat stond er allemaal in dit boek?
4. Waarom is het opmerkelijk dat deze advertentie in het begin van 1940 nog in de krant stond?
5. Welke redenen kan de boekhandel hebben gehad om met dit boek te adverteren?
6. Kun je redenen bedenken, waarom mensen in het begin van 1940 dit boek kochten?

3. De eerste oorlogsdagen

Oorlog

In de vroege ochtend van 10 mei 1940 vielen Duitse troepen Nederland binnen. In de week daarop verscheen er in ons dorp geen krant. Pas na vijftien dagen zat er weer een *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* in de brievenbus. Er stond geen plaatselijk oorlogsnieuws in. In heel algemene woorden werd wel iets over de strijd verteld:

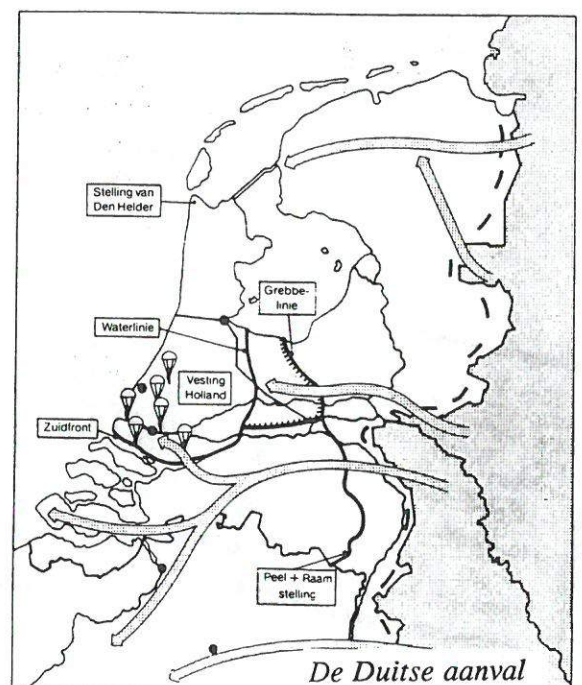
De bezetting van Nederland.

Een korte, doch heftige storm is over ons land gegaan. Vrijdag 10 Mei trokken Duitse gemotoriseerde eenheden het land binnen, heftige gevechten werden in de volgende dagen geleverd, speciaal bij de Grebbeberg, Rotterdam had een hevig luchtbombardement te doorstaan en na 5 dagen besloot de opperbevelhebber van land- en zee-macht, generaal Winkelmann, den strijd te staken en de overgave van het Nederlandsche leger aan te bieden.

* * *

In Nederland ontwikkelt het leven zich inmiddels weer normaal. De verhouding tusschen de bevolking en de Duitse troepen is goed. De Nederlandsche soldaten hebben zich terstond na de capitulatie beschikbaar gesteld voor het herstel van die deelen des lands, welke onder de gevechtshandelingen hebben geleden.

* * *

Kapitein Frank heeft eenige bijzonderheden medegedeeld over de materiele gevolgen van de strijdhandelingen in verschillende deelen van Nederland. Deze hebben ten Oosten van de Grebbe-linie en in het Noordelijke deel hiervan tot de waterlinie vrijwel geen schade opgeleverd, evenmin als in Zuidelijk Nederland, met uitzondering van de Peel en de omstreken van Breda. De verwoestingen maken slechts een klein procent uit, afgezien van de vernielde bruggen en andere kunstwerken. Het aantal doden te Rotterdam bedraagt hoogstens driehonderd, terwijl 365 personen te Rotterdam met

verwondingen in ziekenhuizen zijn opgenomen. De ervaring in andere landen heeft wel geleerd, dat in de eerste dagen sterk overdreven geruchten omtrent verliezen aan menschenlevens de ronde doen. Met name uit Polen kwamen over den jongsten strijd in dat land doodencijfers, die tot het vijftigvoud van de werkelijke aantallen beliepen.

Het is nog niet precies bekend hoeveel inwoners van Rotterdam door het bombardement hun toevlucht elders hebben moeten zoeken, doch naar schatting bedraagt hun aantal ongeveer 6000, een getal, dat aanmerkelijk minder groot is, dan aanvankelijk werd aangenomen.

Het bericht nam het met de waarheid niet zo nauw. Om een voorbeeld te noemen: In werkelijkheid kwamen bijna 900 mensen om het leven bij het Duitse bombardement op Rotterdam. Ongeveer 78.000 Rotterdammers hadden na dat bombardement geen dak meer boven hun hoofd. Verder zei de krant, dat de rest van Nederland niet veel schade had geleden. Ook dat was niet helemaal waar, maar voor Nunspeet gold dat wel.

Vragen:

1. Waarom zou er op 11 en 18 mei 1940 geen *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* zijn uitgekomen?
2. Wat is het verschil tussen het krantebericht in het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* en de werkelijkheid als het gaat over het bombardement op Rotterdam?
3. Kun je nog iets uit het artikel in het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* noemen, dat misschien onjuist is?
4. Waarom zorgden de Duitsers ervoor dat er juist zulke berichten in de krant kwamen?

Nunspeters in de oorlog

De Duitse hoofdaanval was op het hart van Holland gericht geweest. Nunspeet en de omliggende dorpen merkten nauwelijks iets. Pas na een paar dagen verschenen de eerste soldaten. Toch verloren bij de gevechten in Holland drie Nunspeters het leven: Gerrit Hagen (20 jaar), Tijmen Hagen (28 jaar) en Feike Couperus (32 jaar). Tijmen Hagen bediende een stuk afweergeschut op het vliegveld Ypenburg. "Ik red het wel" had hij nog tegen zijn vrouw gezegd. Kende Tijmen de kracht van de vijand eigenlijk wel? Een snelle luchtaanval door een moderne Duitse jager verraste zijn luchtdoelbatterij. Een bom maakte een einde aan zijn leven. En aan dat van negen anderen. Het was vier uur in de morgen van de 10de mei 1940. Een Duitse kogel bij Katwijk aan Zee trof Feike Couperus in het hoofd. Pas na tien dagen drongen de doodsberichten in het dorp door. Dat gebeurde ook met het overlijdensbericht van het eerste Nunspeetse oorlogsslachtoffer: Gerrit Hagen.

Gerrit Hagen Tijmen Hagen Feike Couperus

Met leedwezen geef ik kennis, dat in de omgeving van Katwijk is gesneuveld mijn vriend en medewerker

FEIKE COUPERUS,

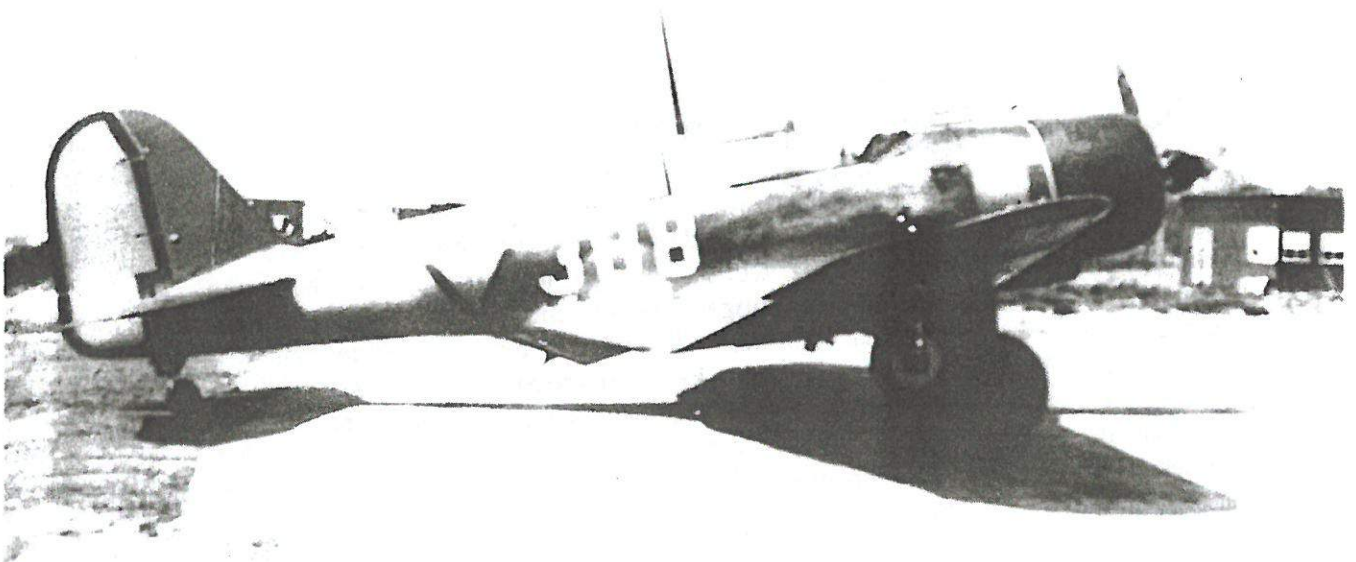
oud 32 jaar.

JAN KUIPERS.

Nunspeet, Mei 1940.

Gerrit Hagen kwam uit een gezin van tien kinderen en woonde aan de Harderwijkerweg 115 te Nunspeet. Hij had een lief meisje in Rotterdam. Toen Gerrit in dienst moest, koos hij voor de luchtmacht. Hij was al spoedig sergeant-luchtschutter van een Douglas DB-8A (388), een tweezitsbommenwerper/verkenner. Net als Tijmen Hagen lag Gerrit Hagen op het vliegveld Ypenburg bij Den Haag. Op 10 mei 1940, om 2 uur 's nachts al, was er groot alarm. Om kwart over drie verschenen de eerste Duitse vliegtuigen. Samen met piloot J. van Riemsdijk steeg Hagen snel op. Boven de zee bij Scheveningen klom hun toestel naar de goede hoogte. Daarna keerden ze naar de basis terug om de Duitse vliegtuigen, die het vliegveld bestookten, te verjagen. De Duitse overmacht was echter te groot. Vijf vijandelijke jagers sloten Van Riemsdijk en Hagen in. Een Duitse granaat trof de benzinetank. De Douglas DB-8A vatte meteen vlam. Het toestel stond snel in lichterlaaie. Piloot Van Riemsdijk kon nog uit zijn cockpit springen. Hij overleefde het ongeluk. Het laatste dat hij zag, was dat Hagen een vijandelijke aanvaller beschoot. Tegelijk echter werd Gerrit Hagen zelf getroffen. Hij zag geen kans meer om van het brandende toestel los te komen. Gerrit stortte neer bij Voorschoten en stierf. In 1955 werd zijn lichaam overgebracht naar de Nunspeetse begraafplaats aan de Eperweg. Het graf ligt er nog steeds, recht tegenover het oorlogsmonument. "En nu wat verwacht ik, o Heere? Mijn hoop, die is op U.", staat er op zijn grafsteen te lezen.

Het vliegtuig van Gerrit Hagen

Vraag:

5. Kun je in het verhaal over de gesneuvelde Nunspeeters merken dat Nederland de Duitse overmacht had onderschat?

Burgemeester in oorlogstijd

Aan de hierboven genoemde jonge mensen dacht burgemeester H.M. Martens toen hij in de eerste gemeenteraadsvergadering na 10 mei 1940 zei:

In de eerste plaats wil ik met diepe eerbied herdenken hen die, ingezetenen onzer gemeente zijnde, als militair hun leven voor het Vaderland hebben geofferd. (...) Moge hun voorbeeld ons allen aansporen tot een steeds nauwere plichtsbetrachting.

Vragen:

6. Wat moesten de mensen, volgens de burgemeester, leren van de dood van de drie jonge Nunspeeters?
7. Ben je het met de burgemeester eens? Waarom wel of niet?

We zullen in de volgende bladzijden gaan bekijken of de burgemeester zelf zijn plichten nakwam. Hieronder staat een maatregel die hij kort na de Duitse inval, op 29 juni 1940, bekendmaakte in het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad*:

Openbare Bekendmaking.

De Burgemeester van Ermelo wijst er nadrukkelijk op dat een ieder zich onder alle omstandigheden rustig heeft te gedragen en dat men aan niemand eenigen overlast mag aandoen. Tegenover ieder andersdenkende heeft men zich volkomen te onthouden zelfs van eenige onaangename bejegening of iets van dien aard.

Nunspeet, 27 juni 1940.

De Burgemeester van Ermelo,
H. M. MARTENS.

Burgemeester H.M. Martens

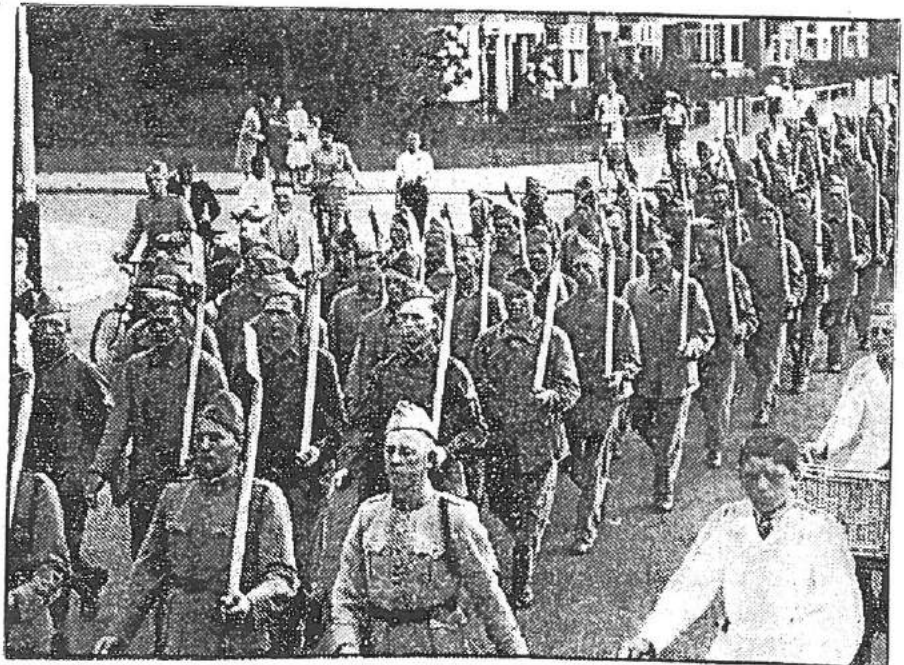
Vraag.

8. Waarom zou de burgemeester dit bevel hebben uitgevaardigd?

4. De Nederlandse Arbeidsdienst.

Op 15 mei 1940 gaf het Nederlandse leger de strijd op. De soldaten hoefden niet in krijgsgevangenschap. Ze werden natuurlijk wel uit de militaire dienst ontslagen. Velen van hen liepen nu werkloos rond. En er waren al zoveel werklozen. Wat moest men met hen beginnen?

In juni 1940 werden de oud-soldaten opgeroepen om mee te doen aan de Nederlandse Opbouw dienst. Dat leek mooi. Werken voor het vaderland. De mannen werkten aan het herstel van de oorlogsschade. Wegen en bruggen waren kapot en moesten worden opgeknapt. Ook zorgde de Opbouw dienst voor de aanleg van nieuwe kanalen en wegen. Dat kwam de Duitsers niet slecht uit. Maar de Duitsers wilden meer. Ze hoopten dat de oud-soldaten hun ideeën zouden gaan overnemen. Ze moesten worden opgevoed in de leer van Hitler. De mannen waren in barakkenkampen ondergebracht. Sommige barakken waren ingericht als leslokaal. Daar hoorden de mannen mooie verhalen over de roemruchte daden van Hitler en Duitsland.

De Opbouw dienst begon met vier kampen: in Nunspeet (2x), Vierhouten en Laren. Zoals je ziet, was Nunspeet goed bedeed. In augustus van 1940 kwamen de eerste mannen al in het dorp aan. De Nunspeetse kampen lagen op De Wiltsangh (Eperweg) en de Bruine Eng (Hardenbrinkweg) en op De Paasheuvel (Vierhouten). Het kamp op De Wiltsangh was bedoeld als opleidingskamp.

Jonge mannen leerden daar 'op de goede manier te denken' en op een juiste manier de spade te gebruiken. Ze droegen hun schoppen als geweren over de schouder. Vanuit het Nunspeetse opleidingskamp zwermden de mannen uit over heel Nederland. Op den duur waren er wel 64 werkkampen. Eén daarvan lag bij Het Ronde Huis in Nunspeet.

De in Nunspeet opgeleide mannen kregen in veel van die kampen een leidinggevende taak. Er werd van hen verwacht dat ze de geleerde lessen in hun nieuwe woonplaatsen zouden doorgeven. Heel Nederland moest voor de Duitse zaak worden gewonnen.

Na enige tijd veranderde de naam van de Opbouwdienst in: De Nederlandse Arbeidsdienst. Met mooie posters en prachtige praatjes hoopten de Duitsers mensen aan het werk te krijgen. In de ogen van de Duitsers kwamen er te weinig mannen uit zichzelf. Daarom stelden ze in 1942 voor grote groepen jongens het werk in de Arbeidsdienst verplicht. De Arbeidsdienst werkte voor het Duitse leger. De mannen wierpen bijvoorbeeld verdedigingslinies rond de vliegvelden op.

Na de slag om Arnhem in september 1944 zakte de Arbeidsdienst als een pudding in elkaar. Het Duitse spel was bijna uit. De barakken in Nunspeet werden ingericht als woonruimte voor Arnhemmers, die door de gevechten hun stad hadden moeten ontvluchten.

In Nunspeet keek men verschillend tegen de komst van de Arbeidsdienst aan. Dat zie je bijvoorbeeld in de onderstaande stukjes uit het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad*:

Uitg.: Spek en Bokhorst, v.h. Van Rosmalen, Laan, Nunspeet.

NUNSPEETS

NIEUWS- EN ADVERTENTIEBLAD

Bron 1. 17 Augustus 1940:

De burgemeester en de wethouders vragen toestemming aan de gemeenteraad om zelf te mogen te beslissen welke werken door de Opbouwdienst kunnen worden uitgevoerd. Burgemeester H.M. Martens vertelt dat hij denkt aan de aanleg van een vijver te Nunspeet, die als kanovijver en als schaatsbaan kan dienen. Dat zal toeristen trekken en daarom voordelig zijn voor de gemeente. Het gemeenteraadslid G. Huisman uit Elspeet vindt dat door de mannen van de Opbouwdienst goede wegen te Elspeet moeten worden aangelegd.

Vraag:

1. Dacht de burgemeester gunstig of ongunstig over de komst van de Opbouwdienst naar Nunspeet?

Bron 2. 30 Augustus 1940:

Een afdeling van de Opbouwdienst is afgelopen zaterdag aangekomen en voorlopig in de drie scholen ondergebracht. De leerplichtige jeugd heeft hierdoor een verlenging van de vakantie gekregen. Hoe lang dat gaat duren, is nog niet bekend. De barakken voor de Opbouwdienst, die geplaatst zullen worden op een terrein achter de Koning Albertlaan, zijn reeds aangekomen. Met de aanbouw is reeds een aanvang gemaakt. Voordat alles voor de bewoning in orde is, zullen nog wel enige weken verlopen.

Vraag:

2. Hoe zullen de kinderen van de openbare, de hervormde en de gereformeerde school over de komst van de Opbouwdienst naar Nunspeet hebben gedacht?

Bron 3. 26 oktober 1940:

Een aantal leden van de Opbouwdienst heeft de werkzaamheden in het gemeentebos bij de Elspeterweg aangevangen. Ongeveer honderd meter van deze weg af is men begonnen het terrein in het bos af te graven. Het plan is hier een grote vijver te maken. Het zand, dat vrij komt, wordt naar de zandkuil gebracht, waardoor dit stuk bosterrein vlak gemaakt zal worden.

Later legden de mensen van de Arbeidsdienst een stuk aan van de huidige Toeristische weg en van de Bovenweg.

Vragen:

3. Wat voor werk deed de Opbouwdienst in het begin?
4. Wat voor werk deed de Arbeidsdienst later?
5. Welke verandering van werk had er plaatsgevonden?

Bron 4: 1 maart 1941:

Vorige week vond in het kamp van de Arbeidsdienst een afscheidsavond plaats, welke werd bijgewoond door de commandant J.N. Breunese. De kantine en de eetzaal waren voor deze gelegenheid versierd. Aan tafel sprak de heer Breunese een woord tot de geslaagde cursisten en droegen op reclame te maken voor de Arbeidsdienst. Verder sprak burgemeester H.M. Martens. Hij waardeerde het bijzonder dat in onze gemeente de bakermat (oorsprong) lag van de Nederlandse Arbeidsdienst. Hij wenste de afgestudeerde mannen een goede toekomst. Daarna werd de avond voortgezet in de feestelijk versierde kantine.

Vraag:

6. Hoe dacht de burgemeester in 1941 over de aanwezigheid van de Arbeidsdienst in Nunspeet?

Later dachten de kinderen anders over de aanwezigheid van de Arbeidsdienst in Nunspeet. Lees maar eens welke boodschap burgemeester H.M. Martens op 27 maart 1942 naar de scholen in Hulshorst en Nunspeet stuurde:

Bron 4:

Aan der
Heeren Hoofden ~~der~~ scholen
te
NUNSPEET en HULSHORST.

2006.
27 maart 1942.

nageroepen van leden der N.A.D.
door schoolkinderen.

Het schijnt voor te komen, dat leden van den Nederlandschen Arbeidsdienst door kinderen worden nageroepen. Daar dit in het algemeen reeds een zeer laakbare handeling is, ligt het voor de hand, dat in den tegenwoordigen tijd zulks in het bijzonder tot moeilijkheden aanleiding kan geven. Ik verzoek U daarom met aandacht de kinderen op het verkeerde van dergelijke praktijken te wijzen.

De Burgemeester van Ermelo,

Vragen:

6. Waarom zouden de kinderen uit Nunspeet en Hulshorst de mannen van de Arbeidsdienst hebben uitgejouwd?
7. Kun je kreten bedenken die ze de mannen hebben nageroepen?
8. Waarom zou de burgemeester de brief naar de schooldirecteuren hebben gestuurd?
9. Vind je het verstandig van de burgemeester dat hij deze brief schreef?

5. Het dagelijks leven

Hieronder zie je knipsels uit het *Nunspeets Nieuws- en Advertentieblad* uit de jaren 1940 en 1941. In oktober 1941 hield de krant op te bestaan. Er was papiergebrek ontstaan. Alleen Duitsgezinde kranten mochten nog verschijnen.

Bekijk de knipsels. Vertel wat je ziet. Leg uit waar de knipsels mee te maken hebben. Wat was er allemaal anders dan nu?

Regeling Winterkleding.

Het Hoofd van den Distributiekring Harderwijk (omvattende de gemeenten Harderwijk en Ermelo) maakt bekend dat evenals dit het vorige jaar is geschied, voor het publiek thans ook weer de gelegenheid bestaat, gedragen winterkleding, wollen dekens enz. in te leveren, waartegenover een recht gegeven wordt om soortgelijke NIEUWE artikelen te betrekken.

Ingeleverd kunnen worden:

- Heerencostuums
- Heeren- winterjassen
- Wollen of halfwollen heeren- regenjassen
- Dames- wintermantels
- Wollen of halfwollen dames- regenjassen
- Jongens- winterjassen
- Meisjes- wintermantels
- Wollen dekens.

Voor elke twee stuks ingeleverde artikelen zal EEN ONTVANGSTBEWIJS afgegeven worden.

Aanvraagformulieren voor extra brood-, vleesch- en vetkaarten voor z.g. „zwaren arbeid”.

Het Hoofd van den Distributiekring Harderwijk (omvattende de gemeenten Harderwijk en Ermelo) maakt bekend, dat bovengenoemde aanvraagformulieren tusschen 25 en 31 Januari a.s. tusschen 9 en 12 uur bij de plaatselijke distributiekantoren...

Distributie van Melk.

Aanvraagformulieren voor een extra rantsoen zeep voor z.g. „vuilen arbeid”.

Het Hoofd van den Distributiekring Harderwijk (omvattende de gemeenten Harderwijk en Ermelo) maakt bekend, dat bovengenoemde aanvraagformulieren, door eerder een indien en 31 Janu- en 9 en 10

Distributie van Schoenen en Rijwielbanden

NUNSPEET. De schaarschte aan vleesch openbaart zich in vrij bandelooze handelingen. Zoo kwam Zaterdag j.l. een eigenaar tot de ontdekking, dat een schaap in de weide was geslacht en vervoerd. De politie heeft de daders nog niet kunnen vinden.

Bonkaarten voor Brood, Vleesch, Bloem, Algemeen, enz.

Het Hoofd van den distributiekring Harderwijk (omvattende de gemeenten Harderwijk en Ermelo) maakt bekend, dat de bovengenoemde nieuwe bonkaarten tusschen 17 Juni en 4 Juli a.s. bij de plaatselijke distributiekantoren zullen worden uitgereikt. Evenals bij vorige uitreikingen zal onderscheid gemaakt worden naar leeftijdsgroepen.

NUNSPEET. De beperkte bandenvoorraad brengt de aanwezige rijwielbanden op groote waarde. Dit ondervonden eenige bewoners te Hulshorst, waar van verschillende fietsen 's nachts de banden zijn gestolen. De fietsen werden later zonder banden teruggevonden. Eigenaars van rijwielen doen goed hun eigendom op een goed afgesloten plaats te bewaren.

11 Mei - Moederdag

De „Moeder”-taart gaat nog zonder bon

Aanbevelend.
K. Stapel - Tel. 190 - Stationsl. 31

Gemeente Ermelo Openbare Bekendmaking.

De Burgemeester van Ermelo maakt bekend, dat speciaal art. 17 van de verordening no. 34 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche Gebied op de meest nauwgezette wijze in acht genomen dient te worden. Dit artikel luidt: "Alle gebouwen en woningen moeten zoo verduisterd worden, dat er geen licht naar buiten dringt." Dit geldt ook voor café's met terrassen en tuinen, alsmede

De gezellige winter-avonden in eere hersteld door onze verduisteringslampen.

J S M I
Dorpsstraat 34, Telefo
N U N S P E E T

G.H. Maanlichtpapier

Lichtgevend in de duisternis, nadat het papier slechts enkele minuten door dag- of kunstlicht beschenen is. Pakket van 10 strooken lichtgevend papier van 6 x 50 c.M. Prijs f 0.60.

Verkrijgbaar bij:
SPEK & BOKHORST
NUNSPEET.

Beschermt U voor gevaar uit de lucht door onze verduisteringslampen.

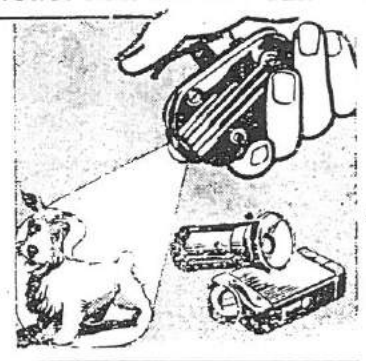

Verduisteringspapier.

Sterke, goede kwaliteit, voorradig tot 150 c.M. breed.
SPEK & BOKHORST,
LAAN — NUNSPEET.

J. DORP
N

Zaklantaarns, praktisch, eenvoudig en niet duur, Steeds werken zij secuur. Een druk op de knop En licht is er volop.

J. S M I T
Dorpsstraat 34, Telefoon 46
N U N S P E E T

Met ingang van 1 Maart persoonsbewijzen.

SCHAKELS

Vanaf heden tot nadere afkondiging, worden kinderfoto's tot 5 jaar niet meer gemaakt.

Persoonsbewijzen

foto's worden uitsluitend Dinsdags en Donderdags genomen tot 7 uur. Jac. VENEMAN, BRINKERSWEG 53 Aflevering 1 week na opname

Gemeente ERMELO Openbare Bekendmakingen

FOTOHANDEL
JAC. VENEMAN
BRINKERSWEG 53 NUNSPEET
FOTOGRAF
TEL: 162

Legitimatie-Foto's
alleen Dinsdags en Donderdags tot 6 uur

Burgemeester der gemeente Ermelo, maakt bekend, dat ingevolge de verordening 108/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied van 18 Juni 1941, iedere beschikking over zich in het bezette Nederlandsche gebied bevindende voorwerpen, welke geheel of voor een overwegend deel uit koper, nikkel, tin, lood of legeringen daarvan bestaan, is verboden.

Openbare Bekendmaking

Hier plaatselijk hoofd van politie der Gemeente Ermelo, maakt bekend, dat thans o.m. het onderzich hebben van slag- en stootwapenen, welke bestemd zijn om op arglistige wijze te worden gebruikt (bezemstokken, ploetendoders, en boksbeugels) verboden is, terwijl thans ook voor het onderzich hebben van alle soorten alarmpistolen een vergunning vereist is.

LEGITIMATIE-PASPORTRETEN

Scherpe foto's worden gemaakt door

M. BOLKESTEIN,
VIERHOUTEN

NUNSPEET. De uitreiking der nieuwe persoonsbewijzen is reeds eenige weken aan den gang. Steeds blijkt, dat velen, die opgeroepen zijn, geen foto hebben, die aan de gestelde voorwaarden voldoet. Dit geeft een groote vertraging. Met ingang van de nieuwe week worden voor die personen dubbele kosten in rekening gebracht. Het is dus gewenscht tijdig de in bezit zijnde foto's te laten keuren opdat bij oproeping alles in orde is.

6. De Joden in Nunspeet

Vervolgeningen in Duitsland

In 1933 al, korte tijd nadat Hitler aan de macht was gekomen, begonnen in Duitsland de Jodenvervolgingen. Het begon met kleine plagerijen. Eerst mochten de Duitsers niet meer in Joodse winkels kopen. Later konden Joden niet meer met Duitsers trouwen. Het was aan Joden verboden de Duitse vlag uit te steken en Joodse baby's behoorden alleen Joodse namen te krijgen. Duitse namen als Hermann of Ilse waren voor hen verboden. De namen Israël en Sara werden verplicht gesteld. In 1938 werd het allemaal nog erger. Hitler organiseerde een anti-Joodse actie in het hele land. Honderden Joden kwamen om. Duizenden anderen werden gearresteerd. Hun bezit werd vernield en gestolen. Joden waren rechteloze burgers geworden. Joden kregen het bevel in ghetto's, in aparte woonwijken bij elkaar te gaan wonen. Het werd hen steeds moeilijker gemaakt. Duizenden Joden besloten daarom Duitsland uit te vluchten, maar waar moesten ze heen?

Vraag:

1. Waarom vervolgde Hitler de Joden?

Joden op de vlucht

De meeste Joden hoopten Engeland of Amerika te bereiken. Maar die landen lieten steeds minder vluchtelingen toe. Anderen vluchtten naar Nederland, België of Frankrijk. Zo kwam in 1934 Anne Frank met haar ouders vanuit de Duitse stad Frankfurt naar Amsterdam. De Duitse Joden die naar Nederland kwamen, waren hier nauwelijks welkom. De regering vreesde dat ze onze baantjes zouden inpikken. En wat moest de bevriende Duitse regering niet van onze gastvrijheid denken? Het kabinet was bang dat de vreemdelingen onze rust en onze orde kwamen verstoren. De Joden werden daarom in kleine kampen en tehuizen ondergebracht. Sommige daarvan waren omgeven met prikkeldraad. Een groep Joden werd opgevangen op de camping Mosterdveen in Vierhouten. Ze reisde later door naar de Verenigde Staten. De Nederlandse bevolking was vriendelijker tegenover de Joden dan de regering. Ze bood op allerlei manieren hulp.

De Joden in Duitsland kregen het in 1938 en 1939 steeds moeilijker. Toch begon de Nederlandse regering juist in die jaren de groeiende vluchtelingenstroom in te perken. Douanemensen hadden de opdracht om Joden die Nederland probeerden binnen te komen, direct terug te sturen. Alleen omdat de Nederlandse bevolking dat wenste, werden er af en toe nog groepen Joden toegelaten. In totaal kwamen er vóór 1940 ongeveer 23.000 Duitse Joden naar Nederland. Waar moesten al deze mensen wonen? Ze konden niet allemaal een eigen huis kopen. En veel ervaring met asielzoekers had ons land in die tijd niet.

Vragen:

2. Waarom was de regering niet echt blij met de komst van de Joden uit Duitsland?
3. Hoe probeerde de regering het asielzoekersprobleem op te lossen?

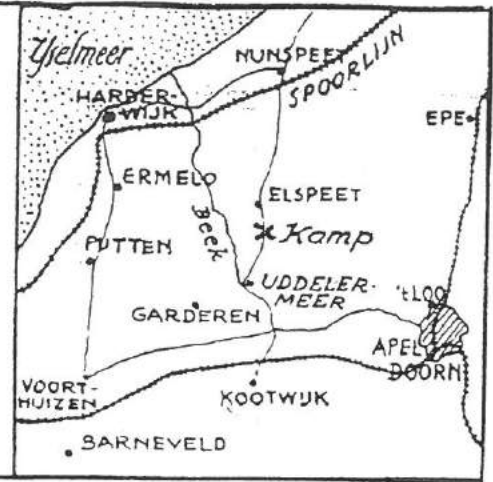

Anne Frank

VLUCHTELINGENKAMP WORDT GROOTSCH OPGEZET.

Ermelo verwacht belangrijke voordeelen.

De Telegraaf, 9 maart 1939

Een opvangkamp in Elspeek?

Het leek de regering maar het beste dat de Joden bij elkaar in een centraal kamp zouden worden ondergebracht. Dat woonoord moest op een eenzame plaats liggen. Op een plaats waar de bevolking niet zo geneigd zou zijn om veel contacten met de Joden te onderhouden. In 1939 viel het besluit dat dit centrale Jodenkamp te Nunspeet zou worden gevestigd. Of liever: op de Elspeeterheide tussen Elspeek en Uddel. Het moest onderdak bieden aan 2500 tot 3000 personen. In een vergadering op 10 maart 1939 besloot de gemeenteraad (met tien stemmen vóór en vijf tegen) ongeveer honderd hectare heidegrond aan weerszijden van de weg tussen Elspeek en Uddel voor het kamp te bestemmen. Het gemeentebestuur had wel een paar voorwaarden aan de komst van het Jodenkamp gesteld. De regering moest alle maatregelen treffen om "de zondagsrust in den geest der Elspeetsche bevolking" te bewaren. De bouw van de barakken in het kamp moest vooral werkgelegenheid opleveren voor bedrijven en arbeiders uit de eigen gemeente. De Joden in het kamp mochten geen winkeltjes of bedrijfjes beginnen.

„ELSPEET VOORUIT“

V. V. V.

VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN HET VREEMDELINGEN-VERKEER
EN TOT
BEHARTIGING VAN DE PLAATSELIJKE BELANGEN

OPGERICHT 14 MEI 1935

De beslissing van het gemeentebestuur bracht de mensen in beweging. Ze waren hevig geschrokken. De VVV te Elspeek stuurde een brief waarin ze de burgemeester en de wethouders opriep de stichting van een kamp "voor uit Deutschland ingekomen Joden" te voorkomen. Elspeek moest voor een dergelijke ramp worden behoed. De brief luidde:

Het natuurschoon en de rust die de stadsmensen en ook de inwoners te Elspeek en Ermelo in zo ruime mate konden genieten en waardoor Elspeek door het gehele land vermaard (bekend) is, dreigen thans met één klap te worden vernietigd door de komst van deze ongewenste vreemdelingen. Elspeek, het geliefde vakantieoord voor velen, wordt op die wijze gemaakt tot een ghetto in de ware zin des woords.

De briefschrijvers meenden:

Een natuurramp (...) zou voor Elspeek niet noodlottiger kunnen zijn dan de stichting van zo'n kamp.

Volgens de brief was de Elspeters de schrik om het hart geslagen. Het dorp mocht niet "worden ontsierd en verstoord". Ook de ANWB vond dat het vakantieplezier van de toeristen in Elspeek niet door de komst van een Joods vluchtelingenkamp mocht worden bedorven. Er waren in het land wel betere plaatsen te vinden om de vluchtelingen uit Duitsland onder te brengen.

De regering in Den Haag veranderde de vestigingsplaats voor het Joodse vluchtelingenkamp inderdaad. De Joden werden naar een afgelegen plaats op de Drentse heide gebracht. Naar Westerbork. Daar woonden ze nog steeds toen de Duitsers in mei 1940 Nederland binnenvielen. Later gebruikten de Duitsers dit kamp in Westerbork om 100.000 in Nederland opgepakte Joden op te vangen. Eén van hen was Anne Frank. Vanuit Westerbork werden onze Joodse landgenoten doorgestuurd naar de gaskamers in Polen: Sobibor, Auschwitz en Treblinka.

Vragen:

4. Hoe denken mensen tegenwoordig over uitspraken zoals die in de brief van de Elspeetse VVV?
5. Je mag met de kennis van nu de mensen uit het verleden niet veroordelen. Kun je verklaren dat de mensen in 1939 erg schrokken van het besluit een opvangkamp voor Joden in onze gemeente op te richten?

Joden in Nunspeet

In Nunspeet, Elspeet, Hulshorst en Vierhouten woonden niet zoveel Joden. In mei 1940 was er eigenlijk alleen de familie M. Canter aan de F.A. Molijnlaan 49 in Nunspeet. Een man van 74 en een vrouw van 67 jaar. Ze hadden een zoon van 39 jaar. Hij woonde in het ziekenhuis Veldwijk te Ermelo. In de eerste jaren van de oorlog kwam er, vanuit Noord- en Zuid-Holland, een aantal Joodse families bij. Ze mochten niet langer langs de kust wonen. Of ze ontvluchtten het westen, omdat ze bang waren voor de toekomst. Maar al spoedig was de toeloop voorbij. In februari 1941 kreeg burgemeester H.M. Martens de opdracht dat hij geen Joden meer in het dorp mocht toelaten. Volgens hem woonden er in juni 1942 74 Joden in zijn gemeente. Daar waren er heel wat bij, die vóór de oorlog uit Duitsland naar Nederland waren gekomen.

Na de komst van de Duitsers kregen de Joden steeds meer verboden opgelegd. Ook in Nunspeet. Het begon allemaal heel onschuldig. In februari 1941 moesten alle Joden zich laten registreren. Ze moesten melden waar ze woonden. Dat kostte hen een gulden per persoon. Dat was in die tijd een heel bedrag. De meeste Joden meldden zich. Ook de familie Canter:

No. 4/9	No. 23
Ontvangen van M. Canter Nunspeet f 2,- leges 2 aanmeldings- bewijzen verordening 6/1941.	De burgemeester der gemeente verklaart ontvangen te hebben van de som van wegens leges, verschuldigd voor de uitreiking van aanmeldings- bewijs(zen) ingevolge de verordening 6/1941 betreffende den aanmeldings- plicht van personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede.
Datum, 11 Februari 1941	1941
Paraaf, 	De burgemeester voornoemd,
13363 VUGA	Zegge f

Betaalbewijs van de aanmelding

De Joden begrepen niet dat deze maatregel het begin was van hun latere wegvoering. De Duitsers waren slim geweest. Ze wisten nu precies welke Nederlanders Joden waren. Alle adressen hadden ze nu keurig op een rijtje. De opsporing van de Joden was op die manier wel heel gemakkelijk geworden. In juni 1941 kreeg burgemeester H.M. Martens bericht dat hij het zwembad, de restaurants, de hotels en de pensions voor Joden moest sluiten. Joden waren daar niet langer welkom. Zoals je hieronder kunt zien, gebeurde dat echt.

Voor Joden verboden

DE PROCUREUR-GENERAAL
FUNGEREND GEWESTELIJK
DIRECTEUR VAN POLITIE
FEITSMA

A a n

den Heer Gewestelijk Politiepresident,
te

Arnhem.

Optreden van Joden in het openbaar.

Gaarne zal ik van U ontvangen ten behoeve van het hotel van Dirk Willem Zwart, Dorpsstraat 45 te Nunspeet, een kaart "Verboden voor Joden", als bedoeld in de aanschrijving van den Procureur-Generaal bij het Gerechtshof te Arnhem d.d. 16 December 1941, Ia.A.no.2009. Het eerder aan Zwart uitgereikte exemplaar is niet meer bruikbaar.

De Burgemeester van Ermelo,

L.B.

Burgemeester Martens werkte aan de anti-Joodse maatregelen mee. Hij kon moeilijk anders. Maar hij deed dat niet van harte. Zo liet hij in de zomer van 1941 nog aan Joodse vakantiegangers weten dat ze in Nunspeet welkom waren. Dat ging een beetje tegen de regels in.

De Joden werden steeds meer apart gezet. Ze kregen een 'J' in hun persoonsbewijs. En vanaf april 1942 moesten alle Joden een gele Jodenster dragen. Daarna volgde de wegvoering.

Persoonsbewijs en jodenster

Vragen:

6. Waarom zou de burgemeester aan de maatregelen tegen de Joden hebben meegewerkt?
7. Hoe weet je dat hij het met die maatregelen eigenlijk niet eens was?

Een NSB'er over de Joden

Sommige mensen vonden dat burgemeester H.M. Martens veel te slap tegen de Joden optrad. Een 20-jarige jongeman uit Nunspeet, een echte NSB'er, vond het daarom nodig op 2 juli 1941 een brief aan de Duitsers te sturen. Hij schreef:

Nog steeds stromen de Joden in massa te Nunspeet binnen. De burgemeester schijnt nog steeds geen behoefte te hebben deze stroom te stuiten en het modderpoeltje leeg te pompen.

Ook stuurde hij een lange, boze brief met allerlei beschuldigingen naar de burgemeester zelf:

Ik heb te vonds in het voorjaar gezegd, dat het niet zal gaan, dat Nunspeet vol joden zit, terwijl eerlijke Ned. werkers die 1 of 2 weken vakantie hebben hier geen frisse lucht kunnen happen, omdat de jood hun plaatsje al ingenomen heeft.

Reeds lang is er een verordening dat Joden hier niet mogen verblijfhouden. U laat dit maar toe. (...) Indien u hier niet spoedig een einde aan maakt, zal ik genoodzaakt zijn dit zelf te bewerkstelligen. Ik heb u reeds in het voorjaar gezegd, dat het niet zal gaan, dat Nunspeet vol Joden zit, terwijl eerlijke Nederlandse werkers die één of twee weken vakantie hebben hier geen frisse lucht kunnen happen, omdat de Jood zijn plaatsje ingenomen heeft. Tevens zitten de heren zich dik te eten aan frauduleus (stiekem) geslacht vlees en verdere gehamsterde levensmiddelen. Dit frauduleus (stiekem) slachten loopt hier zo langzamerhand de spuigaten uit of weet de politie soms niet wat er allemaal gebeurt. Neen burgemeester...

Vragen:

8. Wat vind je van de uitspraken van deze jongeman?
9. Begrijp je waarom hij het aandurfde om zo'n hoge toon aan te slaan?

Verzet tegen de wegvoering

De burgemeester en de politie wisten best wat er allemaal gebeurde. Burgemeester H.M. Martens en chef-veldwachter S. van Ingen voerden de opdrachten van de Duitsers uit, maar eind 1942 werd het hen te veel. Burgemeester Martens moest aan de Joden in zijn dorpen doorgeven dat ze moesten vertrekken. Ze zouden naar Westerbork moeten gaan of naar Vught. Vanuit die kampen voerde de reis naar het oosten. Voor de arbeidsinzet. De Joden zouden in Duitsland of in Polen te werk worden gesteld. Voor hun verblijf in de werkkampen konden ze kleren en wat huisraad meenemen. De werkelijkheid was anders. De Joden gingen hun dood tegemoet. In de gaskamer en een verbrandingsoven vonden ze een einde. Dat de Joden zouden worden omgebracht, wist men eind 1942 in Nederland nog niet. Maar dat er iets niet klopte, dat begreep men wel. Er kwamen nooit Joden uit de kampen in Duitsland en Polen terug. Ook werden er baby's en heel oude mensen naar de kampen gestuurd. Zouden die daar echt heen gaan om te werken? Dat kon men maar niet geloven.

Toen burgemeester Martens in november 1942 de opdracht kreeg te helpen bij de wegvoering van de Nunspeetse Joden, weigerde hij dat. "Niet uitgevoerd", schreef hij op een bevel uit Amsterdam. Ook vroeg hij zijn ontslag. Dat was een dappere daad. Nederland had ongeveer 1050 burgemeesters. Maar zes van hen durfden te zeggen dat ze niet hielpen bij de wegvoering van de Joden. Ook chef-veldwachter S. van Ingen weigerde mee te doen. Ook hij werd ontslagen. In heel Nederland waren maar weinig agenten, die even moedig waren als Van Ingen. Bij die enkelingen hoorde wel de hele marechausseeopost op de Essenburg in Hulshorst. Dat waren vijf agenten. Ze weigerden Joden te arresteren en werden daarom zelf naar het concentratiekamp Vught in Noord-Brabant gebracht. Eén van hen was J. Esselink uit Nunspeet. Hij stierf later in een kamp bij Keulen. Hij was pas 32 jaar.

Vragen:

10. Waarom kun je het optreden van burgemeester H.M. Martens en een aantal Nunspeetse agenten moedig noemen?
11. Op welk punt weigerden ze hun medewerking aan de maatregelen tegen de Joden? Waarom was dat voor hen de grens?

De weg naar het einde

Op 20 januari 1943 ging het ontslag van de burgemeester in. Hij moest de provincie verlaten. Daarom vertrok hij naar Heemstede in Noord-Holland. Burgemeester Martens werd opgevolgd door een NSB-burgemeester. Nu konden de Duitsers hun gang gaan. Op 29 maart 1943 kregen de Joden in alle dorpen het bevel dat ze moesten vertrekken. De nieuwe burgemeester gaf hen op 1 april 1943 'toestemming' dat ze naar Westerbork of Vught mochten verhuizen. De meesten gingen ook. Slechts een paar gezinnen konden onderduiken. Familie Canter vertrok waarschijnlijk met enkele andere gezinnen op 2 april 1943. Van één familie is de toestemming tot vertrek bewaard gebleven. Kijk maar:

GEMEENTE			ERMELO	
Postadres NUNSPEET				
UW KENMERK	UW BRIEF VAN	ONS KENMERK	<i>1 April</i>	
ONDERWERP		DATUM	~~21 maart~~ 1943.	
<p>De Burgemeester der gemeente Ermelo verleent aan <u>Joseph Lion</u>, vrouw en 2 kleinzonen, vergunning voor de reis op 2 April 1943 van Nunspeet naar Westerbork.</p> <p style="text-align: right;">De Burgemeester van Ermelo, ~~Van ons dezen,~~ ~~De gemeentesecretaris,~~</p>				
				

Voor het vertrek had de familie Canter de sleutels afgegeven bij de politie. In hun huis stond alles erbij of ze zo weer terug konden komen: de theepot en de weckflessen op het aanrecht, de pannen eronder. Maar familie Canter kwam niet meer terug. Op 20 april vertrokken Canter en zijn vrouw vanuit Westerbork naar Sobibor. Hun zoon was al een week eerder gegaan:

ERMELO Nunspeet WTR				
Folgende Personen aus Ermelo sind am 20. April 1943 via Lager Westerbork abgereist.				
1. Canter	Matthijs	5.1.66	x	F.A. Holijslaan 49
2. Iofenstein	Jenny	19.2.72	x	F.A. Holijslaan 99 <i>2 PR</i>

En het einde:

Burgemeester wout
 Willemsvanderste 51 II
 1947
 Heden dertien Juni negentienhonderd
 zeven en veertig, verscheen voor mij, Ambtenaar van den burgerlijken stand
 der gemeente ERMELD Canter, Rodewijk
 oud veertig jaren, ambtenaar
 wonende te Amsterdam
 die, op grond van eigen wetenschap, verklaarde, dat op zes uur
veertig minuten, in deze gemeente is overleden:
Canter, Matthijs
oud veertig jaren, geboren te Amsterdam
 wonende te Nunspeet, gemeente Nunspeet
oudgemaal van Bijwensbein, Janny
Canter, Salomon Matthijs, en
Canter, Mathilda, beiden overleden
 Waarvan akte, welke is voorgelezen.

De hoorzitting kan
 ook gedrukt worden
 in deze akte geëdigend

53
 5-I-66

Zoals je ziet, stierf het gezin Canter drie dagen later, op 23 april 1943, in de gaskamer. Binnen een maand na hun vertrek uit onze gemeente werden ze omgebracht in het verre Polen. Met de anderen verliep het niet veel anders.

38.313 Nederlandse Joden werden naar Sobibor gestuurd. Daarvan kwamen er 19 terug. Nadat de familie Canter uit Nunspeet was vertrokken, woonde NSB-burgemeester D. Postmus in hun huis aan de F.A. Molijnlaan... De (Duitse) regering in Den Haag betaalde de kosten die de gemeente had moeten maken voor het transport van de Joden: f 88,25.

Vraag:

12. Welk verschillen zijn er tussen het optreden van burgemeester H.M. Martens en dat van zijn vervanger D. Postmus?

7. Het geheime dorp

Het verhaal van het geheime dorp is al heel vaak verteld. Het verhaal over het onderduikerskamp aan de Pas-Opweg, dat diep lag weggedoken in de jonge groene dennenbossen tussen Nunspeet, Vierhouten en Epe. Er is op die plaats inmiddels veel veranderd. De bomen zijn vijftig jaar ouder en hoger geworden. Twee gedenktekens in het bos houden de herinnering aan de gebeurtenissen levend. Je moet daar eens gaan kijken. Eén van de ondergrondse hutten is herbouwd. Er komen er nog een paar bij. De 'Ouwe Schuur' in Vierhouten is ingericht als een klein herinneringscentrum.

Mr. Von Baumhauer

Opa Bakker

Opa Bakker en mr. Von Baumhauer

Het landschap in Nederland bood niet zoveel mogelijkheden om onder te duiken. Ons land is vlak en heeft geen grotten die als schuilplaatsen kunnen dienen. Toch vonden ongeveer 200 mensen kortere of langere tijd een veilige haven in de Soerelse bossen. Dat waren Joden (ongeveer 37), verzetsmensen, Engelse en Amerikaanse vliegers, een Rus en zelfs een Duitser, die uit zijn legeronderdeel was weggelopen. Eén van de Engelsen was op 13 juni 1944 met zijn vliegtuig op het Oosteinde in Nunspeet neergestort. Zijn kameraden waren omgekomen of door de Duitsers gevangengenomen. De piloot Derk Duncliff werd vanuit het onderduikerskamp weer naar Engeland teruggebracht.

Het onderduikerskamp was ontstaan in de lente van 1943. Na de anti-Joodse maatregelen in 1942 waren al verschillende gezinnen ondergedoken. Het volgende voorjaar werden ze door D.D. Bakker (Opa Bakker), zijn vrouw C. Bakker-van Rheenen (Tante Cor) uit Nunspeet en mr. E.H. von Baumhauer uit Vierhouten in een woonwagen, in kleine huisjes en later in ondergrondse hutten ondergebracht. Opa Bakker en zijn vrouw onderhielden de contacten met de buitenwereld. Ze zorgden voor voedsel en andere boodschappen. Wat was er allemaal niet nodig? Mr. Von Baumhauer regelde dat er kolen, kachels, meubels, bedden, boeken, speelgoed en waterpompen kwamen. Winkeliers in Nunspeet en Vierhouten leverden levensmiddelen en andere noodzakelijke dingen. Ze vermoedden wel het een en ander, maar ze hielden hun mond. Het was niet altijd prettig in het kamp. Mensen verveelden zich soms. Ze ergerden zich wel aan elkaar. Ze verlangden erg naar vrede. In september van 1944 leek de oorlog bijna voorbij. Toen kwam het bericht dat de geallieerden bij Arnhem waren verslagen. De mensen werden er somber van.

Het einde

Een paar weken later, op 29 oktober 1944, ging het mis. Er woonden op die dag 87 mensen in het Pas-Op kamp. Een paar Duitse SS'ers die op de Paasheuvel in Vierhouten lagen, gingen op zondag voor de aardigheid op zwijnenjacht. Ze hoorden geluiden in de bossen. Dat vonden ze

verdacht. Het was op de Veluwe toch niet gewoon dat er op zondag hout gehakt werd. Bovendien grepen ze Eddy Bloemgarten, een jongen die tegen de regels in een bospad overstak. De jongen verzong een smoes. "Laat mij los, ik vind het eng dat jullie mij vasthouden", zou hij hebben gezegd. De Duitsers lieten de jongen gaan, maar ze haalden natuurlijk wel hulp. Hulp van Nederlandse Landstormers (NSB'ers), die ook op De Paasheuvel in Vierhouten lagen. Eddy kon de kampbewoners waarschuwen. Ze vluchtten haastig alle kanten uit. De meesten wisten te ontkomen en werden later als gewone onderduikers op verschillende adressen ondergebracht.

Na een paar uur kwamen de Duitsers terug. Ze doorzochten het bos en vernielden de hutten met handgranaten. Acht Joodse kampbewoners liepen in hun val. Twee van hen, A. Meijers en zijn zoon John (zes jaar), waren teruggekomen om nog wat spulletjes op te halen. A. de Leeuw, zijn vrouw en zijn zoon kwamen vrijwillig het bos uit. Ze hoorden schieten. Ze dachten dat ze waren ontdekt. Maar ze vergisten zich. Een Landstormer had op een ree geschoten. Hij was verbaasd toen hij de drie mensen uit het bos zag komen. De man nam ze echter wel mee. Een oud echtpaar was de weg kwijtgeraakt en gaf zich over.

Al deze mensen werden gevangen gehouden op De Paasheuvel in Vierhouten. In de nacht stierf de oude vrouw. De volgende dag werd ze bij De Paasheuvel begraven. Daarna moest haar man op de rand van de grafkuil gaan staan. Een soldaat gooide een handgranaat... Een agent van de Duitse politie in Arnhem, F. Frankenstein, kwam naar Vierhouten. Hij vond het de moeite niet waard om de overige Joden naar Westerbork te laten brengen. "Jullie hebben nu anderhalf jaar in dat kamp gezeten, jullie moeten daar maar voorgoed blijven", zei hij. De gevangenen moesten zelf een schop meenemen. Dat was om hun eigen graf te graven. Halverwege de Tongerenseweg kon mevrouw De Leeuw de spanning niet meer aan. Haar man sloeg Frankenstein met de spade in het gezicht. Er ontstond paniek. Twee mannen probeerden te ontvluchten. Maar De Leeuw werd op zijn vlucht neergeschoten. Johnny Meijers zag zijn vader weghollen. Hij gaf een angstige schreeuw. Daarom keerde zijn vader terug. Frankenstein besloot niet verder te lopen. Er werden drie grafkuilen gegraven. De Joden moesten erin gaan liggen. Ze omhelsden elkaar en werden doodgeschoten. De kleine Johnny moest ernaar kijken. Hij stierf het laatst. Eén van zijn klompjes werd na de oorlog teruggevonden...

Hut in het geheime dorp

Johnny Meijers

Vragen:

1. Waarom kun je mr. Von Baumhauer uit Vierhouten en Opa Bakker uit Nunspeet moedige verzetsmensen noemen?

Lees het politierapport hieronder. Het gaat over een 'verzetsdaad' van Harry Kortlang (dertien jaar). Harry had een richtingbord van het Duitse leger verbogen, zodat het de verkeerde kant uitwees.

2. Waarom zou burgemeester H.M. Martens met de jongen en zijn moeder hebben gepraat?
3. Wat zou de jongen in dat gesprek hebben gezegd?
4. Wat zou de burgemeester hebben gezegd?
5. Vind je het verstandig dat de jongen zulke 'verzetsdaden' pleegde?

Ermelo, 30 Juli 1941.

Gemeente Politie

ERM E L O .

--

R A P P O R T .

Naar aanleiding van bijgaand schrijven van den Bevelshaber der Sicherheitspolizei te Arnhem, dd. 22 Juli 1941, No. 2686/41, en in opdracht van den heer Burgemeester der gemeente ERM E L O, heb ik ondergeteekende Marten Poortinga, veldwachter der gemeente- en ter standplaats Ermelo, op Maandag 28 Juli 1941, gehoord:

HARRIJ THEODOOR GIJSBERT WILHELM KORTLANG, geboren 22 November 1927 te Ermelo, scholier en wonende Fokko-Kortlanglaan 107 te Ermelo, die als volgt verklaarde:

"Ik erken, dat ik eenigen tijd geleden (de juiste datum weet ik niet meer) een richtingaanwijzer van de Duitse Weermacht heb beschadigd door het bord zoodanig om te draaien, dat het niet meer de juiste richting aangaf.

Ik heb thans spijt van het gebeurde en beloof, dat ik het nimmer weer zal doen.

Nadat verdachte door mij ondergeteekende werd onderhouden over het door hem gepleegde, is hem aangezegd op Woensdag 30 Juli 1941 te verschijnen voor den heer Burgemeester van Ermelo, teneinde nogmaals hierover te worden gehoord.

En heb ik hiervan op afgelegden ambtseed, opgemaakt en geteekend dit proces-verbaal den 30 sten Juli 1941.

Hogezinnig, hard aangepakt in aanwezigheid der moeder. de gemeenteveldwachter.

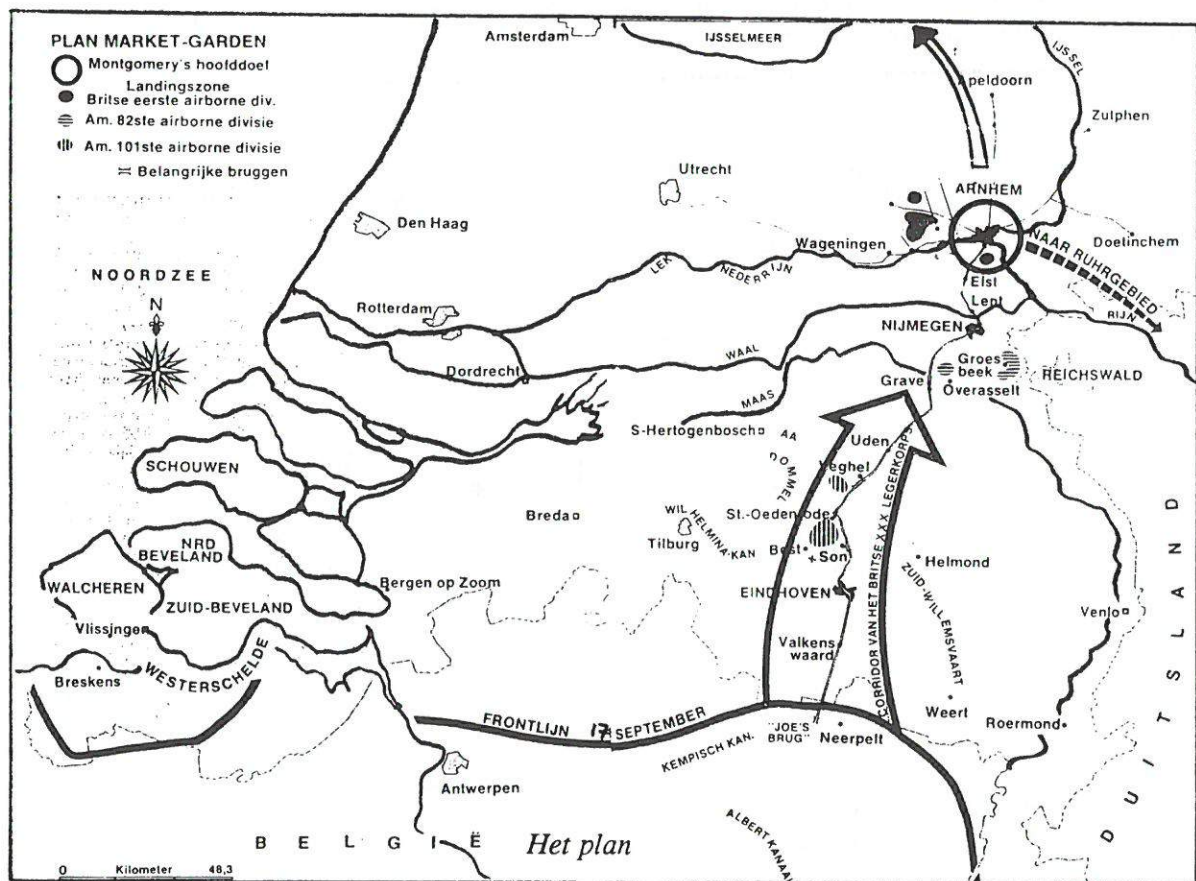
Spont-ys

8. Bevrijding in september 1944?

Een mooi plan

Op 5 september 1944 stonden de Canadezen, de Engelsen en de Amerikanen aan de zuidkant van Nederland. De laatste weken was hun opmars heel snel gegaan. De Duitse tegenstand leek gebroken. Met een beetje goede wil kon de oorlog nog voor het einde van het jaar zijn afgelopen. Iedereen verlangde naar vrede. Om dat doel te bereiken, maakte de Engelse veldmaarschalk B.L. Montgomery een gedurfd plan. Hij wilde Duitsland niet rechtstreeks binnentrekken. Langs de grens tussen België en Duitsland hadden de Duitsers een sterke verdedigingslinie aangelegd. Wanneer het geallieerde leger daar doorheen moest breken, zouden waarschijnlijk veel jongens sneuvelen. Daarom besloot Montgomery eerst een lange sprong naar het noorden te maken. Daarna kon zijn leger, om de verdedigingslinie heen, doorstoten naar Berlijn. Met duizenden parachutisten en honderden vliegtuigen en tanks wilde Montgomery de Duitsers verrassen. Hij hoopte in één klap alle bruggen over de kanalen en rivieren tot aan Arnhem te bezetten. Dat waren er vijf. Montgomery wilde, als hij Arnhem eenmaal in handen had, direct doorstoten naar zijn eerste einddoel: Het IJsselmeer bij Nunspeet! Dat eindpunt had voordelen. Als de geallieerden aan het IJsselmeer stonden, zou het Duitse leger in Nederland in twee delen zijn gesplitst. Er lagen in Holland wel 100.000 Duitse soldaten. Die zouden geen contact meer kunnen onderhouden met hun moederland. Maar wat nog belangrijker was: Op 8 september 1944 hadden de Duitsers vanuit de Hollandse duinen de eerste V2's op Londen afgevuurd. Die V2's, een soort raketten, richtten heel veel schade aan. Als Montgomery kon oprukken tot aan het IJsselmeer, zouden de Duitsers geen V2's meer van de fabrieken in Duitsland naar de lanceerplaats bij Den Haag kunnen brengen. Londen zou weer veilig zijn. De enige aanvoerroute die dan nog voor de Duitsers open bleef, was de Afsluitdijk. Maar die route kon Montgomery wel onder controle houden met zijn vliegtuigen. Het was een mooi plan.

Vraag:

1. Noem drie redenen waarom Montgomery besloot zijn gewaagde plan voor de slag om Arnhem door te zetten.

Mislukt!

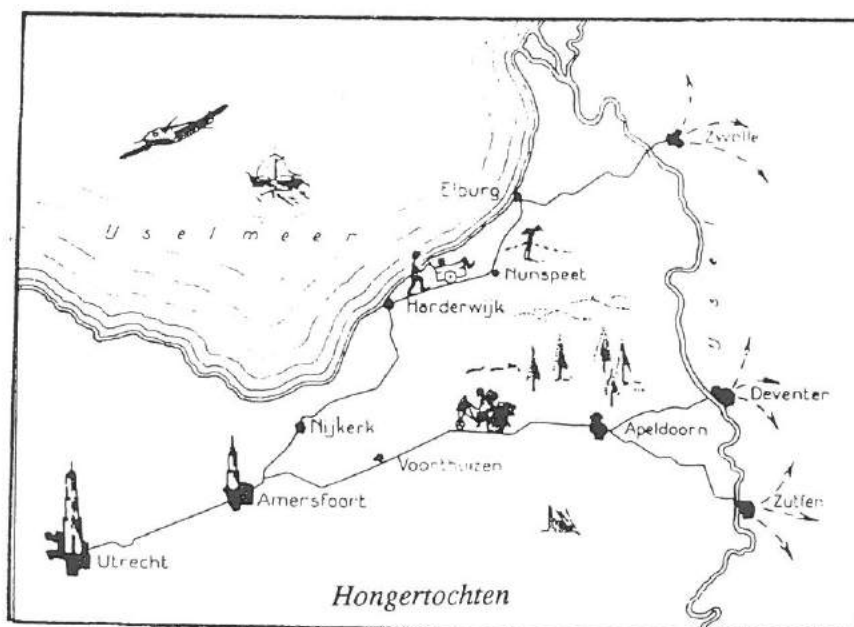
Als het plan lukte, zouden in één klap heel veel problemen zijn opgelost. En Nunspeet zou al in september 1944 zijn bevrijders kunnen binnenhalen. Op 10 september 1944 kreeg Montgomery toestemming van de Amerikaanse opperbevelhebber D.D. Eisenhower om zijn plan uit te voeren. Het moest lukken. De Duitsers zouden verrast zijn. Eén van de onderbevelhebbers twijfelde. Toen generaal F.A.M. Browning het plan zag, zei hij bezorgd: "Montgomery, het zou wel eens kunnen, dat we een brug te ver willen." Browning kreeg gelijk. Op 17 september 1944 begon de slag om Arnhem. Tien dagen later was de onderneming mislukt. De laatste brug, die over de Rijn bij Arnhem, kon niet worden veroverd. Het zou nog zeven maanden duren voordat de bevrijders Nunspeet binnenreden.

Vraag:

2. Waarom zou het voor Nunspeet leuk zijn geweest als het plan van Montgomery wel was gelukt?

Honger

Nadat de slag om Arnhem was mislukt, bleef het een hele winter lang stil. Die winter werd een moeilijke tijd. De Duitsers traden steeds harder op. Het personeel van de spoorwegen had tijdens de slag om Arnhem gestaakt. De Duitsers waren boos. Ze hadden moeite gehad om hun soldaten en wapens naar het strijdtoneel brengen. Als wraak mocht er tijdens de winter geen voedsel meer per trein uit het oosten van het land naar de randstad worden vervoerd. In de landbouwprovincies, van Groningen tot Gelderland, lagen de boerschuren boordevol. De mensen in Holland kregen er niets van. Langs de Harderwijkerstraatweg in Hulshorst en Nunspeet liepen daarom duizenden Hollandse vrouwen en kinderen. Ze werden trekkers genoemd. Ze waren op zoek naar eten en klopten aan bij de boeren en de bakkers in het oosten. Ze kwamen ook in Elspeet en Vierhouten. Sommigen waren zo verzwakt dat ze onderweg stierven. Op de Nunspeetse begraafplaats liggen mensen uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag... Ook in Nunspeet zelf werden de voedsel- en brandstofrantsoenen kleiner en kleiner.

Vragen:

3. Hoe was honger in Holland ontstaan?
4. Vind je dat het 'een echte hongersnood' was?

Een boerin uit Vierhouten vertelde:

Soms kreeg ik wel 80 trekkers op een dag. Het was natuurlijk onmogelijk om al die mensen te eten te geven. In het begin gaf ik ze een paar aardappelen, later één en op een gegeven moment had ik niets meer om weg te geven. 'k Herinner me nog een bijzonder voorval. Het was tegen de middag.

We waren juist aan het eten. Andijviestamppot zonder jus. Opeens stond er een oude vrouw voor het keukenraam. Ze zag er ellendig uit. Ik zag meteen dat ze ondervoed was. Eigenlijk kon ik haar niet binnen nodigen, want dan was het hek van de dam. We hadden zelf kinderen en die moesten natuurlijk ook te eten hebben. Mijn man had al eens de babyvoeding weggegeven. Het gebeurde soms dat de mensen in huis waren voor je er erg in had. Ze haalden de knollen voor de koeien weg of aten uit de varkenstroggen. Vanaf die tijd hielden we de deur op slot. We hadden afgesproken dat we alleen in de ergste gevallen zouden helpen. Deze mevrouw hoorde daar zeker bij. Mijn man deed de knip van de deur en nodigde haar binnen om mee te eten. De schep andijvie was in een mum van tijd verdwenen. De vrouw keek wat verloren rond. Ze vertelde dat ze met een kruiwagen uit Laren in het Gooi was komen lopen. Door sneeuw en wind en een ijzige kou. Laren ligt wel 60 kilometer van Vierhouten. De vrouw was amper sterk genoeg om te lopen, maar de honger dreef haar voort. Elke aardappel was een kostbaar bezit. De vrouw begon te schreien en snikte: 'Jullie hebben het nog rijk. Ik ben jullie dankbaar voor deze heerlijke maaltijd, maar...' Ze behoefde haar verhaal niet af te maken. Mijn man viel haar in de rede: 'k Weet wat u gaat zeggen. U wilt een maaltje aardappelen. Helaas, u zult met één aardappel genoeg moeten nemen. We zijn namelijk bijna door de hele wintervoorraad heen.' Het oude vrouwtje stond op en zei dat ze blij was met de aardappel. Ze stopte haar kostbaarheid in een jutezak, die ze met een touw om haar middel had geknoopt. Alsof ze wilde zeggen: 'Als iemand de jutezak meeneemt, moet hij ook mij meenemen.' Het gebeurde vaak dat NSB-Landwachten het voedsel van de trekkers in beslag namen. Het vrouwtje pakte de kruiwagen op en sjokte naar de volgende boerderij. Ze was een in en in triest geval.

Vraag:

5. Stel dat jij de boerin in dit verhaal was geweest. Zou je dan op dezelfde of op een andere manier hebben gehandeld? Leg uit waarom je dat denkt.

Hongertochten

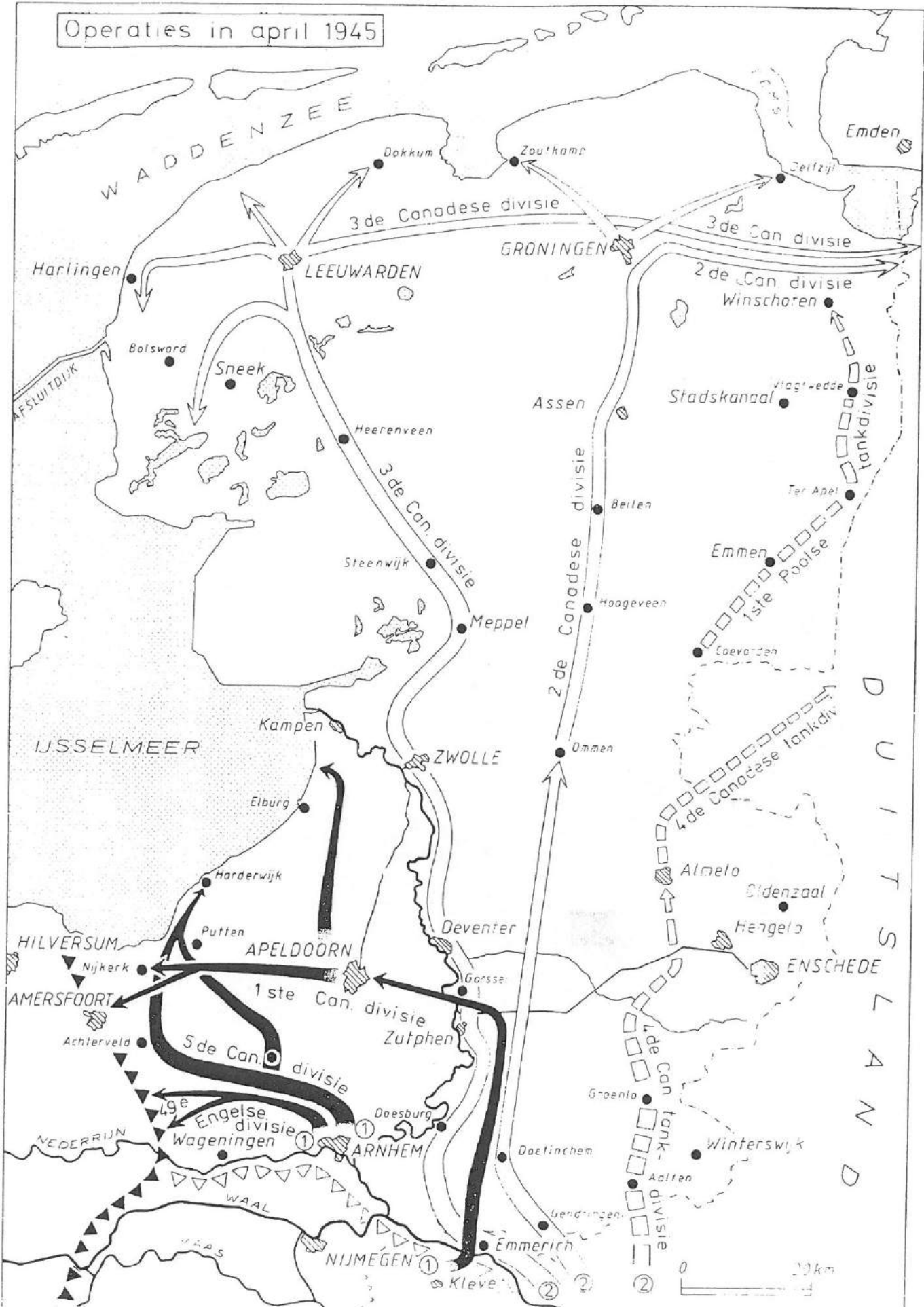
Terreur

Verzetsdaden werden steeds strenger bestraft. Na een aanslag op een Duitse vrachtauto in Putten op 1 oktober 1944 brachten de Duitsers 589 mannen uit dat dorp naar de concentratiekampen. Daarvan kwamen er maar 49 terug. Het halve dorp werd in brand gestoken. Op 2 maart 1945 werden bij Varsseveld in de Achterhoek 46 mannen doodgeschoten. Dat was een straf voor de uit-schakeling van enkele Duitse militairen. Onder de slachtoffers bevonden zich vier Nunspeters: Opa D.D. Bakker (65 jaar), Vader P.B.J. en zoon Abraham A. IJzerman (49 en 18 jaar) en Hilbrand Baar (20 jaar). Zij hadden allemaal in het verzet gezeten. Een aanslag op een hoge Duitse politieman bestraften de Duitsers zes dagen later met het doodschieten van 117 mannen bij Woeste Hoeve (Apeldoorn). Daaronder was een Hulshorster: Hendrik Franken (23 jaar).

Vraag:

6. Begrijp je waarom de Duitsers in het laatste oorlogsjaar steeds harder optraden?

Operaties in april 1945

9. De bevrijding van de Veluwe

Dutch Cleanser

Op 29 maart 1945 kwam er eindelijk weer wat beweging in de oorlog. Vanuit de Betuwe staken Canadese en Engelse legers de Rijn over in de richting van de Achterhoek. Zo begon de bevrijding van de oostkant van het land. De opmars verliep snel. Zutphen begroette de bevrijders op 8 april, Deventer op 10 april. Op 14 april was Zwolle aan de beurt. Assen, Leeuwarden en Groningen volgden op 12, 15 en 16 april. Nu zaten de Duitsers in Holland als ratten in de val. Toch rukte Montgomery niet op naar het westen. Er woonden zoveel mensen in de randstad dat gevechten daar veel doden zouden kosten. Wel besloot Montgomery de Veluwe te gaan bevrijden. Die operatie heette: Dutch Cleanser. Het laatste stuk van Nederland moest worden schoongemaakt.

Op 11 april staken Canadese infanterie-eenheden tussen Zutphen en Deventer de IJssel over. Op 12 en 13 april kwam in de buurt van Arnhem de vijfde Canadese tankdivisie over de rivier. De bevrijding van Nunspeet naderde. Zoals je op de kaart kunt zien, rukte het Canadese leger eerst op in westelijke richting. Bij Apeldoorn, Otterlo en Voorthuizen boden de Duitsers nog flinke tegenstand. De Duitsers wilden voorkomen dat de Canadezen snel konden oprukken naar het IJsselmeer. De strook langs de kust moest openblijven. Langs die route trokken uit Zwolle en Overijssel gevluchte soldaten naar hun kameraden in Holland. Enkele duizenden Duitsers wisten op die manier nog te ontsnappen. Maar dat was afgelopen toen een deel van de tankdivisie afboog naar het noorden.

Aan het IJsselmeer!

Op 18 april 1945, 's morgens om half elf, bereikten de Canadezen bij Nulde het IJsselmeer. "Helaas, dat is zeven maanden te laat", verzuchtte een Canadese majoor, toen hij zijn grote teen in het koude water stak. Direct daarna volgde de tocht naar Ermelo. De tanks van luitenant-kolonel J.M. McAvity waren gecamoufleerd met dennetakken en met struikgewas. Om één uur in de middag bereikten ze het dorp. Er waren honderden mensen op straat. Zoveel, dat er bijna geen doorkomen aan was. De Ermeloërs zongen en lachten. Ze klommen op de tanks en gaven de soldaten kostbare, soms lang bewaarde geschenken. De infanteristen die na het tankregiment Ermelo binnentrokken, schreven in hun dagboek: "Het werd geen aanval maar een feestelijke intocht. (...) Het was een triomfantelijke parade. Een uur lang klommen hysterische massa's mensen op onze tanks. Ze dansten, zongen, sprongen, omarmden en kusten iedere Canadees. Wat een ongelooflijk gezicht was die zee van rood, wit, blauw en oranje. De mensen waren bijna gek van geluk."

Ermelo

Tegen de avond van de 18e april bereikten de Canadezen Harderwijk. Op die dag maakten ze 436 Duitsers krijgsgevangen. McAvity kreeg in een Harderwijks hotel een diner aangeboden. Het was er gezellig. McAvity vond het bijna te erg. "Ik vroeg me af of misschien iemand op het idee zou komen morgen een picknick-lunch te organiseren", schreef hij in zijn dagboek.

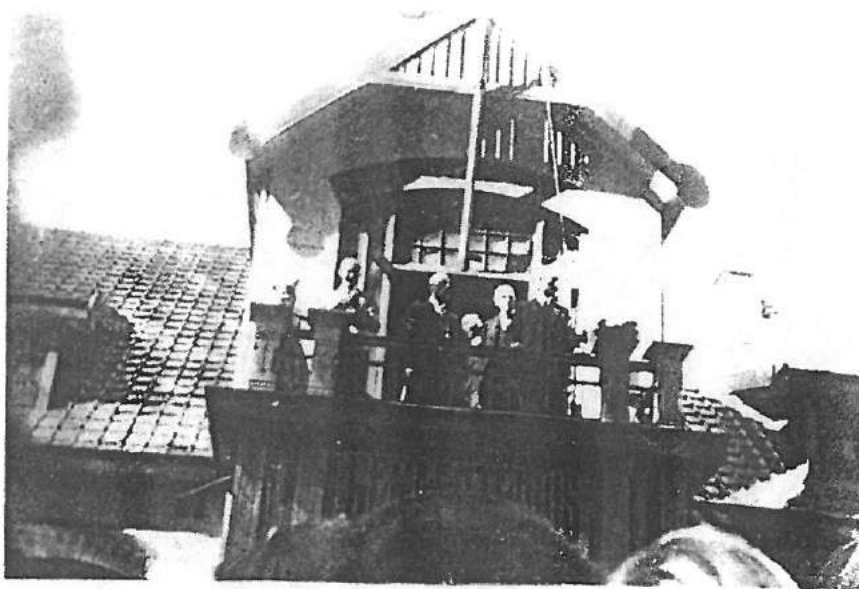
Tijdens de maaltijd vroeg M. Baars, de commandant van het verzet in Harderwijk, aan McAvity zo snel mogelijk een kleine strijdmacht naar Nunspeet te sturen. Baars had gehoord dat het verzet in Nunspeet zelf het heft in handen had genomen. De mannen van het verzet hadden ongeveer 25 Duitse soldaten en ook nog een paar NSB'ers opgepakt. Dat was best gevaarlijk. Er zwierven nog Duitsers door de bossen. Stel, dat die zouden komen opdagen. Het was echter te laat om die avond nog iets te doen. McAvity besloot daarom de volgende dag zo snel mogelijk te vertrekken.

10. De bevrijding van Nunspeet, gezien door Canadese ogen!

Het Canadese leger was niet meer te stuiten. De eerste infanteriedivisie bereikte op 17 april Apeldoorn. De bewoners keken hun ogen uit. Ze hadden nog nooit zo'n eindeloze stroom van tanks en voertuigen gezien. De eerste infanteriebrigade zou twee dagen later vanuit Apeldoorn oprukken in noordelijke richting. Op 19 april stonden de Canadezen dus in twee plaatsen klaar om de afstand naar Nunspeet te overbruggen. In Apeldoorn en in Harderwijk viel het startsein gelijk: om ongeveer 12.00 uur. Het leek wel een wedstrijd te worden.

Een paar wagens uit Harderwijk reden vooruit. Ze kwamen om half elf als eersten in Nunspeet aan.

Een klein verkenningsvliegtuigje hield de situatie in de gaten. In de hele omgeving was alles veilig. De piloot dook naar beneden. Hij stak zijn duim omhoog om door te geven, dat er geen onraad dreigde. Een kapitein in Harderwijk gaf zijn groep tanks de opdracht 'to get cracking' (stevig door te drukken). Korte tijd later riep hij door de radio: "Any tank that can't do twenty five, get out of my way!" (Tanks die geen 25 kilometer per uur halen, moeten uit de weg gaan!). Zijn tanks legden de afstand tussen Harderwijk en Nunspeet in negentien minuten af. Maar toen hij om half twee het dorp bereikte, waren de 'Apeldoornse Canadezen' hem toch te slim afgevoest! Een vrachtauto was de tanks uit Apeldoorn voorbijgereden en had zojuist de gevangengenomen Duitsers afgevoerd. De 'Harderwijker Canadezen' konden niet geloven dat ze het spel hadden verloren. De 'Apeldoorners' moesten wel met topsnelheid hebben gereden. Dat klopte. Ze waren niet over de gewone weg gekomen, maar hadden het eerste stuk van de route dwars door het bos en over de heide afgelegd. Nunspeet werd van twee kanten tegelijk bevrijd! Toen luitenant-kolonel J.M. McAvity even later Nunspeet binnenreed, stond burgemeester H.M. Martens bij het gemeentehuis al op hem te wachten. De burgemeester was tegen het einde van de oorlog vanuit Heemstede naar Staverden gekomen. Hij had zich schuilgehouden bij boer E. Bos. Op de fiets vertrok hij naar Nunspeet om de bevrijders te begroeten. Hij was maar net op tijd.

Burgemeester op het balkon

Burgemeester Martens vroeg aan de Canadese commandant om zijn naam in een groot, in leer ingebonden, boek te schrijven. Daarna verscheen de burgervader op het balkon van het gemeentehuis. Even later kwam ook brigadier W.S. Ziegler van de eerste infanteriedivisie langs. Hij wees de burgemeester erop dat zijn dorpen de oorlog betrekkelijk goed waren doorgekomen. Elf

huizen waren door bombardementen verwoest, 330 zwaar beschadigd. Op zijn tocht door Nederland had Ziegler wel grotere vernielingen gezien. Nunspeet was bevrijd. Op de avond van de bevrijdingsdag vierden de bevrijde Nunspeters feest met hun Canadese bevrijders. Ook de Canadezen vonden dat leuk. Dat zie je aan dit stukje uit hun dagboek:

In the evening "A" Coy had their party which was held in the hall at NUNSPEET
It was a most succesful dance due to lots of beer and, of course, our most
enthusiastic Dutch gals who were really keen on dancing.

(’s Avonds was er feest in een zaal/het gemeentehuis te Nunspeet. Het werd een zeer succesvol dansfeestijn. Dat kwam door de overvloed van bier en, natuurlijk, door de enthousiaste Nederlandse meisjes die er erg happig op waren om te dansen.)

Op de Harderwijkseweg

11. De bevrijding van Nunspeet, gezien door Nunspeetse ogen!

(Samenvoeging van twee Nunspeetse dagboeken)

17 April

Natuurlijk drongen de berichten dat de bevrijders op 11, 12 en 13 april 1945 de Veluwe hadden bereikt ook in Nunspeet door. Spoedig waren er allerlei geruchten. Op 14 april was er het verhaal dat er in Elspeet al Engelsen waren gezien. Maar dat was veel te voorbarig. Er trokken grote groepen vluchtende Duitsers langs. Ze bewogen zich voort op allerlei vehikels. Ze "liepen als hazen en fietsten als gekken". Dat gebeurde vooral 's nachts. Overdag hielden ze zich schuil. Geallieerde vliegtuigen controleerden de wegen. Ze schoten op alles wat zich bewoog. De Duitsers waren op weg naar het westen. Of ze vertrokken in de richting van Apeldoorn. Daar gaven sommigen zich over. Ondertussen stalen ze alles wat ze konden gebruiken: naaimachines, horloges, strijkijzers en nog veel meer. Ze dreven zelfs flinke koppels koeien voor zich uit. Op 17 april was de grote stroom voorbij. Alleen de Laan lag nog vol met uitgebluste Duitse soldaten. Een aantal van hen probeerde burgerkleren te bemachtigen. Een burgerpakkie leek veiliger nu de Canadezen eraan kwamen. Op de Eperweg en op de Laan hadden vluchtende Duitsers een paar grote bomen omgezaagd. Die waren bedoeld als tankversperring. Alsof de opmars van de geallieerden nog kon worden tegengehouden. De laatste soldaten hoopten wat voedsel en drank te redden. Tegelijk deelden ze van alles uit. Eén van hen wierp een grote doos met pakjes tabak weg. Een kluwen mensen stortte zich op de buit.

Er gebeurden op die dag nog een paar vervelende dingen. Tegen 10 uur in de avond bliezen dronken Duitse soldaten de gereformeerde school aan de Stationslaan op. Ze sleepten een hoeveelheid munitie naar de school en staken die in brand. Op die manier wilden de Duitsers voorkomen dat de voorraden brood en meel, die in de school opgeslagen lagen, in de handen van de Canadezen vielen. Op het Vennepad achter het station brachten Duitse soldaten hun laatste munitie tot ontploffing. Een scherf van een exploderende granaat drong door het rieten dak van een huisje aan de Spoorlaan. De 67-jarige vrouw Hendrikje Docter werd in haar bed getroffen en gedood. Het was amper anderhalve dag voor de bevrijding. Er viel nog een slachtoffer. Een vluchtende Duitse soldaat eiste de fiets op van de 30-jarige Aart Waterweg uit Hulshorst. Maar hij wilde zijn karretje zo kort voor de bevrijding niet meer afstaan en verzette zich. Daarop schoot de Duitser Waterweg neer. Met de gestolen fiets bereikte de man Harderwijk. Een dag later probeerde hij met zijn kameraden over het IJsselmeer te vluchten. Men zegt dat hij op zijn vlucht door de Canadezen is doodgeschoten.

18 April

Op 18 april schoot een Duits kanon een boerderij aan de Pirkweg in Elspeet aan puin. Enkele dieren kwamen om. 's Avonds was er het sterke gerucht dat de Canadezen in aantocht waren. Burgemeester Martens zou op de eerste tank Nunspeet binnenrijden. Voor het gemeentehuis aan de Laan verzamelde zich een grote menigte mensen. Overal verschenen oranje strikken en oranje tulpen. Mensen hesen de vlag. De Dorpsstraat en de Stationsstraat waren vol van fleur en kleur. Ook op het gemeentehuis ging de driekleur omhoog. De toren werd getooid met rood, wit, blauw en oranje. Er klonk vele malen een hoera. De mensen zongen het Wilhelmus. Het fanfarekorps van de harmonie was paraat. De stemming zat er goed in. Verzetsmensen arresteerden NSB'ers. Een groepje enthousiaste jongens begon aan de opruiming van de wegversperringen. Om half negen klonk er motorgeronk. Dat zouden de tanks wel zijn! Maar alles bleek een vergissing. Er verscheen slechts een auto vol gevangen genomen Duitse soldaten. Verzetsmensen voerden hen af. Meer niet. Daarop deelde een agent van de marechaussee mee, dat iedereen naar huis moest gaan. De spertijd moest deze avond nog worden nageleefd. Het bevrijdingsfeest op 18 april ging dus als een nachtkaarsje uit. De teleurgestelde Nunspeters wisten niet dat de bevrijders aan een maaltijd in een Harderwijks hotel zaten. En dat ze nog één dag moesten wachten.

19 April

Het weer was prachtig. 19 april was haast nog mooier dan de dag ervoor. Het leek wel zomer. Ook al omdat verzetsmensen oranje biljetten aanplakten. Daarop deelde de burgemeester mee dat hij was teruggekeerd. Ook kondigde hij maatregelen af om wanorde na de bevrijding te voorkomen. Met ongeduld wachtte men de komst van de bevrijders af. De eerste voertuigen leken uit de richting van Epe te komen. Ze werden enthousiast onthaald. De Canadezen droegen kaki-uniformen en zwarte baretten. Mensen klauterden op de wagens en vroegen om handtekeningen. Overal klonk het Wilhelmus. Een poosje later reden de tanks van alle kanten het dorp binnen. Ze kwamen uit Harderwijk en Elspeet.

De bevrijders waren in Elspeet vreugdevol binnengehaald. Ze konden nauwelijks vooruit komen. De uitgelopen bevolking klom op de tanks en de begeleidende voertuigen. Ze verdrongen zelfs een paar chauffeurs van hun zitplaatsen. Het hoofdkwartier van de infanteriebrigade die Elspeet bevrijdde, bleef er veertien dagen. Elke dag weer was het feest. De Canadezen ruilden graag voedsel tegen waardevolle voorwerpen. En ze vermaakten zich met de Elspeetse meisjes. Ook in Hulshorst was de vreugde heel erg groot, toen de tanks die naar Nunspeet op weg waren voorbijkwamen. Af en toe stopte er een tankbemanning voor het maken van een praatje. Een handig Hulshorster kind vroeg aan een Canadees om 'tjoklat voor mama en smoking voor papa'.

In de Dorpsstraat

In Nunspeet konden de tanks maar langzaam rijden. Tankcommandanten mopperden over de grote hoeveelheid mensen op straat. Een deel van hen moest meteen door naar Elburg. Dat begreep niet iedereen. Voor Nunspeet was het wel feest, maar voor de soldaten was het een gewone oorlogsdag. Alle aandacht was zo op de tanks gericht, dat de burgemeester pas werd opgemerkt toen hij al bijna bij het gemeentehuis was aangekomen. Men was reuzeblij met z'n terugkeer. Iedereen wilde hem wel de hand drukken. Het dochtertje van wethouder L. Bosch bood als welkom een bos oranje tulpen aan. De mensen zongen voortdurend het Wilhelmus. Ze verlangden dat de burgervader op het balkon plaatsnam. Toen hij aan die wens voldeed, zwelde het feestgedruis aan. "Lang zal hij leven", juichten de mensen. Notaris J.H. Meesters, die voorzitter was van de Oranjevereniging, sprak z'n vreugde uit over de thuiskomst van de burgervader. Tijdens enkele minuten stilte herdacht men de gevallen. Wethouder L. Bosch hing burgemeester Martens de

ambtsketting weer om. De keten die hem toekwam. Daarna sprak burgemeester Martens enige "echt christelijke woorden". Hij vroeg de juichende mensen te zingen:

'Dankt, dankt nu allen God
met blijde feestgezangen!
Van Hem is 't heuglijk lot,
het heil, dat wij ontvangen.'

De harmonie, onder leiding van Jos Lussenburg, begeleidde het gezang. Daarna speelde ze het Engelse volkslied en een aantal marsen. "Lang leve de koningin", "lang leve het vorstenhuis" en "lang leve de burgemeester", klonk het steeds weer. Het kon niet op, leek het wel. Toch was de feestvreugde ingehouden. Ze werd getemperd door het verdriet over de mensen die de bevrijding niet beleefden en door de pijn die in het westen van het land nog werd geleden. Op de avond van 19 april liepen heel wat Canadezen met een Nunspeets meisje aan de arm door het dorp.

Opdracht:

De brief

Je doet alsof je de oorlog hebt meegemaakt. Je schrijft na 5 mei 1945 een brief naar je neef(je) of nicht(je) in Laren in Noord-Holland. Vraag hoe je familieleden het maken.

Je vertelt in je brief wat je allemaal hebt gezien en gehoord bij de bevrijding van het dorp.

Je legt uit waarom je het zo fijn vindt dat de oorlog voorbij is.

Schrijf op wat er na de oorlog allemaal zou moeten veranderen.

Je mag je brief zelf verzinnen. Maar het is natuurlijk wel handig om gebruik te maken van de dingen die je hebt gelezen in de hoofdstukken 9, 10 en 11.

Soldaten van het LSH-regiment

12. De herdenkingsbijeenkomst.

20 April

Op 20 april 1945, een dag na de bevrijding, werden er in de hervormde Dorpskerk twee herdenkingsbijeenkomsten gehouden. Beide malen zat het gebouw tjokvol. Kerkelijken en onkerkelijken vierden samen het bevrijdingsfeest. Er waren ook Canadezen in de kerk. Er waren vijf sprekers:

Gij hebt mijne banden losgemaakt

VIJF TOESPRAKEN

gehouden op Vrijdag 20 April 1945
in de Ned. Herv. Kerk te Nunspeet,
ter gelegenheid van de „bevrijding”

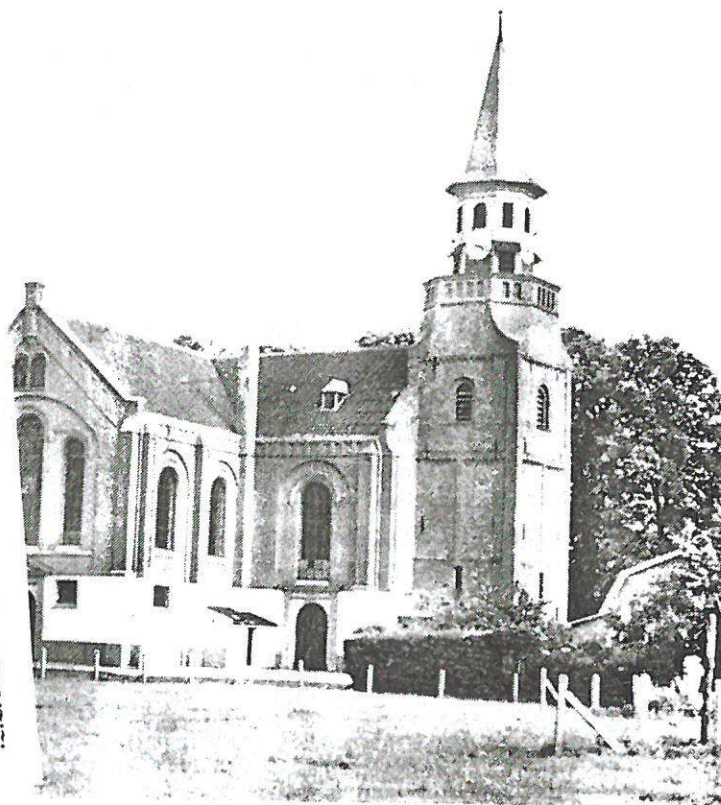
door

H. M. MARTENS, Burgemeester te Nunspeet.
Ds. M. J. VAN DIJKEN, Geref. pred. te Nunspeet.
W. ARTS m.s.c., R. K. geestelijke te Nunspeet.
Ds. J. TIJMES Jzn., Chr. Geref. pred. te Nunspeet.
Ds. A. Th. STEGENGA, Ned. Herv. pred. te Arnhem.

Prijs f0.75.

Uitgave ten bate van de
nabestaande betrekkingen der gefusilleerden.

DRUK SPEK & BOKHORST, NUNSPEET

- Burgemeester H.M. Martens. Zijn gezin verbleef nog in Noord-Holland.
  - Ds. M.J. van Dijken van de Gereformeerde Kerk. Hij had in het verzet gezeten en heel veel voor onderduikers gedaan.
  - Pater W. Arts. Hij was de eerste pater die sinds de hervorming van Nunspeet in 1592 in de kerk aan de Dorpsstraat sprak.
  - Ds. J. Tijmes Jzn. van de Christelijke Gereformeerde Kerk.
  - de Hervormde ds. A. Th. Stegenga uit Arnhem. Na de slag om zijn stad was hij als evacu  (vluchteling) naar Nunspeet gekomen.
- Uit elke toespraak staat hieronder een klein stukje:

Burgemeester H.M. Martens:

We denken aan de Joden, die op zulk een wrede wijze uit Nederland werden weggesleept. Wie zich tegen de vijandelijke terreur durfde verzetten, werd ontslagen of gevangen genomen. (...) Er is thans een zware last van onze schouders gegleden. Wij zijn daarvoor grote dank verschuldigd aan onze bevrijders, die dan ook uitbundig zijn verwelkomd. Bovenal zijn wij echter dankbaar jegens God, dat Hij onze bondgenoten bewogen heeft hun leven voor onze vrijheid te wagen.

Ds. M.J. van Dijken:

We kunnen weer rustig over straat gaan, weer rustig thuis slapen. Niet behoeven we meer bang te zijn te worden opgepakt, uit het bed te worden gelicht. Uit slapen gaan is niet meer nodig, we kunnen weer vrij spreken, vrij luisteren... naar de radio. (...) We zijn vrij! En we zijn blij... Onze vrijheidsdag is een vreugdedag. Een dag van innige dankbaarheid tevens. (...) We gedenken in het bijzonder ook de mannen die uit onze rij, hier plaatselijk gefusilleerd zijn: de Heer IJzerman en Zoon - Vierhout - Baar - en Bakker; en wij verzoeken U allen te hunner nagedachtenis thans te gaan staan en 1 minuut stilte te betrachten.

Pater W. Arts m.s.c.:

Wij zijn hen dankbaar die ons bevrijd hebben, maar bovenal gaat onze onuitsprekelijke dank uit naar God die alles bestuurt. (...) Ik denk aan vaders en moeders of echtgenoten die vanaf nu elke dag gaan uitzien en zeggen zullen: 'Nu zal mijn zoon komen, of mijn man zal terugkeren. Het kan morgen zijn of overmorgen.' Maar bij vele moeders zal een bode komen en hij zal zeggen: 'Moeder wacht niet langer. Uw zoon komt niet meer' of 'Uw vader keert nooit meer terug'. (...) Met de duizenden zullen zij zeggen: 'Ik heb mee betaald de dure prijs van onze vrijheid'.

Ds. J. Tijmes Jzn.:

Wij zijn onuitsprekelijk blij, dat wij verlost zijn. God heeft onze gebeden verhoord. Want het is buiten kijf dat er veel gebeden is; in huis, in de eenzaamheid, in de kerk... (...) Hebben wij nog meer te bidden? Wij hebben in ons gebed te betrekken ook allerlei vijanden, dus ook de NSB'ers.

Ds. A.Th. Stegenga:

Eén van de zeer vele heerlijke dingen, die voor ons uit de zo lang verwachte bevrijding voortvloeien, is ongetwijfeld ook dit: dat wij weer plannen kunnen maken voor de toekomst. Natuurlijk deden we dat in de afgelopen maanden ook al wel. Maar telkens brak het ons bij de handen af. Telkens kwamen er weer nieuwe dreigingen, weer nieuwe moeiten en zorgen, zodat wij op 't laatst de schrik kregen om ook maar één plan te maken, ja zelfs om ook maar te denken over de toekomst. Wij voelden tot de laatste dag toe op smartelijke wijze, dat ons leven aan een zijden draad hing en dit deed ons alle lust vergaan om met de toekomst bezig te zijn... Maar God zij dank, dat is nu anders geworden. Wij zijn bevrijd, dat wil zeggen: we hebben weer een toekomst voor ons!

Vragen:

1. Waarom zouden voorgangers van bijna alle Nunspeetse kerken zijn uitgenodigd om in de bijeenkomst te spreken?
2. Bijna iedere spreker dacht aan een groep mensen die bij de oorlog betrokken was geweest. Zoek uit aan welke mensen de verschillende sprekers dachten. Kun je uitleggen waarom ze deze mensen noemden?
3. Na de oorlog gaf men een boekje uit waarin de vijf gehouden toespraken stonden afgedrukt. Wat zou er met de titel van het boekje zijn bedoeld? Wat deed men met de opbrengst van de verkoop?

13. Na de bevrijding

Op 31 augustus 1945 was koningin Wilhelmina jarig. Dat was een mooie gelegenheid om uitgebreid de bevrijding te vieren. Het was drie dagen feest. Hieronder zie je twee foto's die toen zijn gemaakt.

Optocht in de Dorpsstraat

De burgemeester spreekt op het balkon van het gemeentehuis

Hieronder zie je het programma voor de dodenherdenking en de bevrijdingsdag van 1946. Ook staat het verslag van de dodenherdenking uit de *Nunspeet Vooruit* van 10 mei 1946 afgedrukt.

Programma Herdenking Bevrijding:

VRIJDAG 3 MEI

's Middags tractatie van schoolgaande en kinderen van diverse inrichtingen en stichtingen.

18.— vlaggen uitsteken (halfstoks).

19.15 Stille omgang Opstelling Sportterrein

19.45—20 alle klokken luiden.

ZATERDAG 4 MEI

8.— uur Alle klokken luiden en alle vlaggen worden geheschen

11.— uur 1 minuut stilte (ook verkeer)

13.— uur Vertrek van schoolkinderen vanaf eigen school naar het Sportterrein, waar een samenzang van Nationale liederen zal gehouden worden.

15.30 uur Dankdienst op het Sportterrein (Molijnaan). Bij slecht weer in de kerk.

20 uur Concert Harmonie voor het Gemeentehuis. Nationale liederen.

21.45 uur Sluiting door den heer Burgemeester H. M. Martens.

21.30 uur Alle lichten opsteken en zoveel mogelijk uit laten stralen.

Hieronder laten we enkele richtlijnen volgen:

Gehoorzaam aan organisatoren en politie.

Vanaf het Sportterrein worden rijen van drie gevormd.

Spreek niet tijdens deze stille omgang.

Een ieder lope mee, belangstellenden worden op het kerkhof niet toegelaten. Om 8 uur precies zullen alle klokken luiden. Dat zal het ogenblik zijn, waarop in het gehele land door twee minuten stilte de doden zullen worden herdacht. Een ieder blijft dan staan, waar hij staat en spreekt niet.

Wij herdenken alle doden in het gehele land, daarom wordt aan de graven niet gesproken, het is dus zuiver een defilé. Bloemen mogen niet worden gelegd.

De stoet ontbindt zich weer op het Sportveld. Wij wekken een ieder op aan deze omgang deel te nemen.

De Stille Omgang.

4 Mei. De vooravond van de bevrijding. Bijna 1000 deelnemers aan de stille omgang hebben zich bij het Sportterrein verzameld om deel te nemen aan de herdenking van de gevallen voor het Vaderland. Kwart voor acht zette de stoet zich in beweging en even later begonnen de klokken hun eentonig en weemoedig geluid uit te zenden over ons dorp. Op de deelnemers maakte dit klokgeluid in de ademlooze stilte een diepen indruk, dat nog werd verhoogd toen het kleine klokje op het kerkhof haar geluid vermengde met de andere klokken.

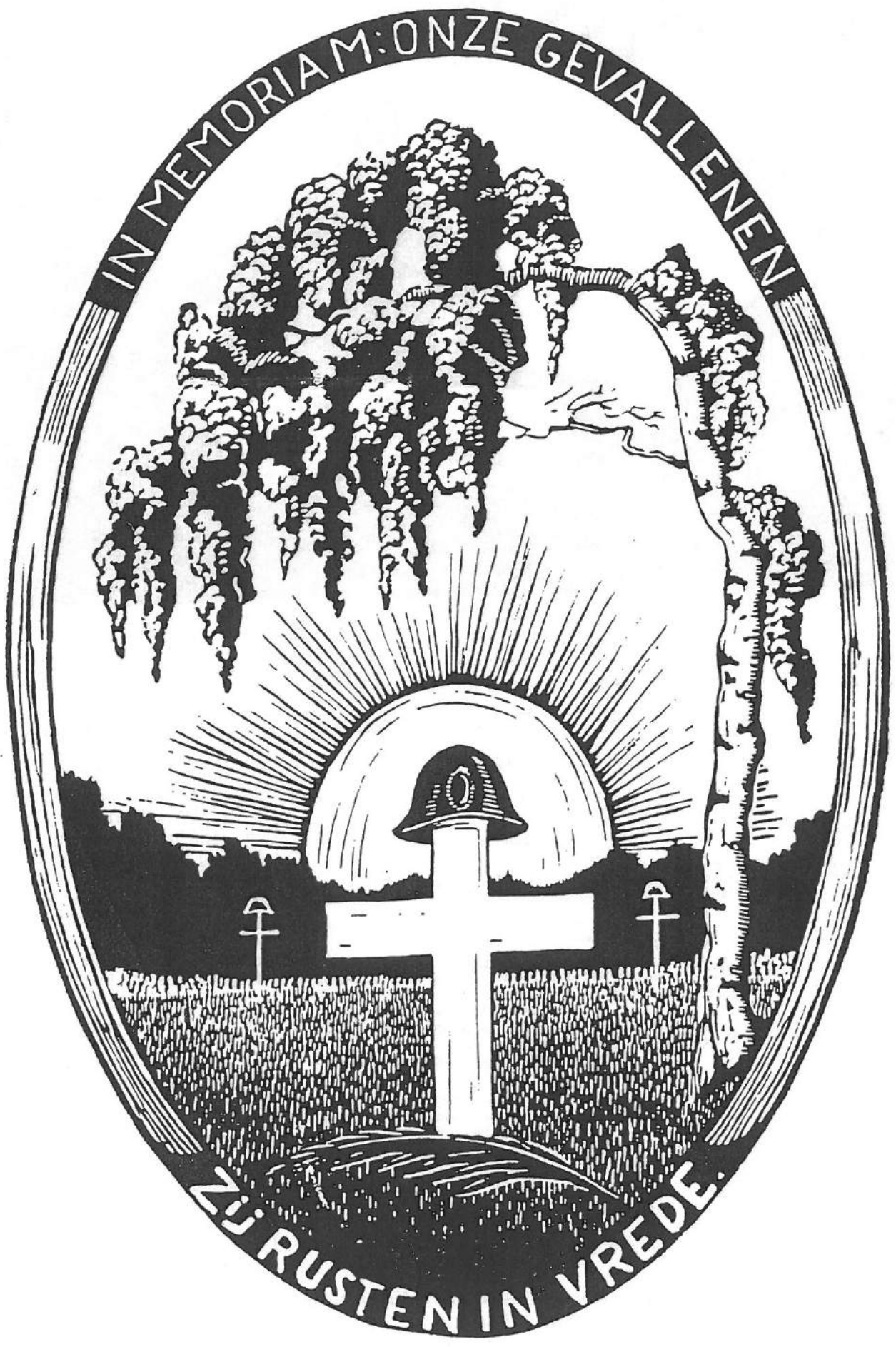
Toen de groep de graven passeerde hielden de klokken op en werd 2 minuten volkomen stilte gehouden, waarin ieder op zijn manier de doden herdacht.

Bij de Boschweg ontbond de stoet zich en ging een ieder nog onder den indruk ervan huiswaarts.

Vragen:

1. Zie je verschillen met de herdenking van de bevrijding zoals die nu elk jaar plaatsvindt?
2. Weet je hoeveel mensen er tegenwoordig deelnemen aan de stille tocht op 4 mei?
3. Dit jaar vieren we de bevrijding van ons land al voor de vijftigste keer. Denk je dat we dat in de toekomst moeten blijven doen? Zeg ook waarom je dat wel of niet vindt.

NUNSPEET • ELSPEET

50
JAAR
BEVRIJDING

VIERHOUTEN • HULSHORST

GEMEENTE
NUNSPEET
1945-1995

NUNSPEET • ELSPEET

50
JAAR
BEVRIJDING

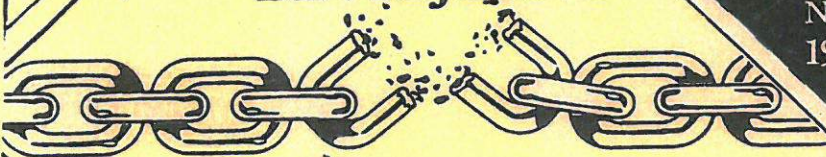
VIERHOUTEN • HULSHORST

GEMEENTE
NUNSPEET
1945-1995

NUNSPEET • ELSPEET

50
JAAR
BEVRIJDING

GEMEENTE
NUNSPEET
1945-1995

GEMEENTE
NUNSPEET
1945-1995

VIERHOUTEN • HULSHORST

50
JAAR
BEVRIJDING

GEMEENTE
NUNSPEET
1945-1995

NUNSPEET • ELSPEET

50
JAAR
BEVRIJDING

HULSHORST

